

PISMO PAPE NIKOLE I. NINSKOM KLERU I PUKU ILI KAKO (NE)ČITATI NAKNADNO PREUREĐENE TEKSTOVE

Zvezdan STRIKA
Augsburg, Njemačka

UDK: 262.131(044.4)
DOI: 10.21857/mjrl3ugd9
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 18. travnja 2022.

U hrvatskoj se historiografiji fragmentarnom pismu Nikole I. (858. – 867.), koje je papa uputio ninskoj Crkvi, pridavalo i još uvijek pridaje veliko značenje. Ono se brzo i bez dubljih iščitavanja često uzimalo kao polazna točka osnutka Ninske biskupije i s manje ili više preinaka još je i danas prihvaćena hipoteza. Njezin povod bio bi sukob pape s patrijarhom Focijem kojem bi se priklanjali biskupi iz Bizantske Dalmacije. Hrvati su ostali vjerni Rimu i za njih bi bilo utemeljeno novo biskupsko sjedište. Analizom dostupnog teksta, kao i drugih mjerodavnih vrela, može se doći i do drugih zaključaka, naime da se iz fragmentarnog pisma Nikole I. ninskoj Crkvi ne može izvoditi osnivanje Ninske biskupije, nego su to dva singularna događaja koji se trebaju promatrati neovisno jedno od drugog. Ninsko biskupsko sjedište, koje najvjerojatnije ima svoje antičko podrijetlo, vjerojatno se ugasilo u vrtlogu dolaska novih naroda i kasnije je, kada je grad imao dovoljno vjernika i klerika, obnovljeno. To se zbilo najkasnije dolaskom franačkih misionara u hrvatske krajeve, a možda još i ranije.

Ključne riječi: papa Nikola I., Ninska crkva, obnavljanje Ninske biskupije, povijest ninske Crkve, crkvene strukture u Hrvatskoj.

I.

U sklopu hrvatskog historiografskog diskursa fragment pisma pape Nikole I. (858. – 867.) ninskoj Crkvi nezaobilazan je dokument. Tko se pak bavio ranom hrvatskom prošlošću, želio to ili ne, nije mogao zaobići njegov sadržaj. Njegova sadržajna analiza zaokuplja još uvijek historiografiju, premda se rasprava o njezinoj autentičnosti povlači još od Ivana Luciusa – Lucića (1604. – 1679.) pa sve do današnjih dana. Dok poneki povjesničari sumnjaju u njezinu autentičnost ili pokazuju proturječnosti u iznesenoj argumentaciji, velika većina povjesničara smješta utemeljenje Ninske biskupije za pontifikata pape Nikole I.,¹ dakle ona je, kao vlastita institucija, nastala između travnja 858. i najkasnije studenog 867.

¹ Papa Nikola I. je prema navodu koji je pribilježen u *Liber pontificalis* predvodio rimsku Crkvu između 24. travnja 858. godine i 13. studenog 867. godine. Usp. *Liber pontificalis*, vol. II, prir. Louis Duchesne, Paris, 1892., 151 – 172.

godine, odnosno još nešto preciznije između 864. i 867. godine.² Točan datum njegova pontifikata je, dapače, često služio kao polazna osnova koja bi ukazivala da bi Ninska biskupija bila stvarno osnovana upravo u to vrijeme. Ozbiljniji razlozi njezina utemeljenja pri tome se nisu navodili, nego se samo paušalno obrazlažu sukobom Rima i Carigrada, dakle razračunavanjem pape s patrijarhom Focijem (858. – 867.; 878. – 886.). U daljnjem tekstu ne navode se svi autori³ koji su se, u svojem istraživanju, pozabavili pitanjem fragmentarnog pisma Nikole I. ninskoj Crkvi i povezivali njezin osnutak s tim papom,⁴ to bi odvelo od same teme, nego se samo ukratko ukazuje na problematiku dostupnog fragmenta u sklopu hrvatskog historiografskog diskursa.

Sadržaj papina pisma danas je shvatljiv u njegovu konkretnom povijesnom kontekstu, naime u procesu „dovršavanja“ kristijanizacije Hrvata i njihove potpune inkulturacije u ranosrednjovjekovnu zapadnu domenu. U tom sklopu ipak ostaje neodgovoreno pitanje obnove crkvenih struktura u zaleđu dalmatinskih gradova, osobito bizantskog Zadra, Splita i Dubrovnika, te poslije 803. godine franačkog Nina. Povijesna su vrela zagubljena, ali prema izvješću bizantskog cara Konstantina VII. Porfirogeneta (913. – 959.) pozvao je već car Heraklije (610. – 641.) biskupe i svećenike iz Rima neka sprovedu kristijanizaciju među novonaseljenim Hrvatima. Carevu vijest povjesničari su interpretirali i još uvijek interpretiraju na svoje vlastite načine, čak i oprečne, a među njima su najutjecajniji Franjo Rački, Vjekoslav Klaić, Ferdo Šišić, Antun Dabinović, Miho Barada, Lujo Margetić, Radoslav Katičić, Ivo Goldstein, Neven Budak i još mnogi

² Na ovom mjestu ukazujem samo na Baradu koji je zastupao mišljenje da je Ninska biskupija osnovana između 864. i 867. godine. Miho BARADA, *Episcopus Chroatensis, Croatia Sacra*, 1, Zagreb, 1931., 151 – 215.

³ Od starijih autora vrijedno je spomenuti Daniela Farlatija, Carla F. Bianchija, Louisa Duchesnea, Franu Bulića, Josipa Bervaldija, Tadiju Smičiklasa, Ferdu Šišića, Marka Perojevića, Viktora Novaka, Grgu Novaka, Vjekoslava Klaića, Konstantina Šegvića, Antuna Dabinovića i Mihu Baradu. Kratak pregled donosi Ivan BASIĆ, *Problemi proučavanja ranosrednjovjekovne crkvene organizacije u studijama Mihe Barade, Radovi – Zavod za hrvatsku povijest*, 40, Zagreb, 2008., 49 – 90.

⁴ Uz već prije spomenutog Baradu navodim samo Josip LUČIĆ, *Nin u IX. stoljeću, Povijest grada Nina*, prir. Grga Novak, Vjekoslav Maštrović, Zadar, 1969., 375 – 396; Josip BUTURAC, Antun IVANDIJA, *Povijest Katoličke crkve među Hrvatima*, Zagreb, 1973., 93; Nada KLAJČIĆ, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Zagreb, 1990., 60 – 61; Mile VIDOVIĆ, *Povijest crkve u Hrvata*, Biblioteka „Radovi“, knjiga 17, Split, 1996., 58, 175; Neven BUDAK, *Pokrštenje Hrvata i neki problemi crkvene organizacije, Starohrvatska spomenička baština. Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža. Zbornik radova znanstvenog skupa održanog 6. - 8. listopada 1992. u Zagrebu*, prir. Miljenko Jurković, Tugomir Lukšić, Zagreb, 1996., 127 – 136; I. BASIĆ, *Problemi proučavanja ranosrednjovjekovne crkvene organizacije*, 49 – 90; Trpimir VEDRIŠ, *Crkva i vjerski život, Nova zraka u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 500 – oko 1150)*, ur. sveska Zrinka Nikolić Jacus, Zagreb, 2015., 201 – 236.

drugi.⁵ Primjera radi ukazujem samo na dvije suprotne interpretacije, Katičićevu i Goldsteinovu i upravo na njihovu temelju zapaža se kako je danas teško dokučiti povijesnu stvarnost. Obojica autora, svaki na svoj vlastiti način, interpretiraju Porfirogenetovo izvješće. Prema Katičiću, koji je slijedio Dabinovića, Hrvati su se naselili kao carski federati, oslobođeni su religiozne discipline Carstva i iz tog razloga nije moglo biti sustavne kristijanizacije.⁶ Nasuprot njemu, Goldstein pridaje Porfirogenetovu izvješću o caru Herakliju i Hrvatima samo simbolično značenje. Njegova bi uloga mogla biti samo personifikacija one uloge koju su imali predstavnici bizantske vlasti u gradovima na istočnojadranskoj obali u stvaranju odnosa s doseljenicima.⁷ Ako se prihvati Katičićeva pretpostavka, tada su Hrvati bili oslobođeni plaćanja poreza i religiozne discipline Carstva, premda je caru kao kršćanskom vladaru pripadala zadaća širenja kršćanstva na području pod njegovom vlasti. Nasuprot njoj, Goldsteinova teza pokazuje bizantski pogled na Hrvate, oni se naseljavaju na područje koje je Carstvo svojatalo, ali car stvarno nije imao utjecaja na kopneno zaleđe dalmatinskih gradova, nego je po njemu vlast bila uspostavljena prema ondašnjem rodovskom ustrojstvu novonadošlih stanovnika. U oba slučaja ne može biti govora o sustavnijoj kristijanizaciji Hrvata, nje nema i nije je mogao nitko sprovesti jer se na njihovu području nije osjećala ni bizantska, a ni franačka vlast do samog početka 9. stoljeća; možda je to upravo razlog zbog čega su oni, u novoj postojbini, ostali duže vrijeme vjerni svojim lokalnim božanstvima: proces kristijanizacije protekao je polagano i oduljio se stoljećima.⁸

Proces kristijanizacije hrvatskog čovjeka pospješilo je i autohtono stanovništvo koje je na tom području i dalje obitavalo. Novi stanovnici nisu naseljavali „napušteno i opustjelo područje“, na kojem nitko više nije obitavao, nego su tu i dalje stanovali keltsko-rimski starosjedioci koji su prihvatili kršćansku vjeru i preslojavali već tijekom 5. stoljeća pogansku tradiciju kršćanskom: Nin s crkvom svete Marije, lokalitet Podvršje – Glavčine, Sv. Martin u Dolcu (današnjoj Pridrazi), položaj Crkvine (Sv. Bartula) u Galovcu su, uz mnoge druge

⁵ Pregled donose Zorana ANTUNOVIĆ, Hrvoje GRAČANIN, Bizantski car Heraklije u hrvatskoj historiografiji, *Povijesni prilozi*, 43, Zagreb, 2012., 9 – 30.

⁶ Radoslav KATIČIĆ, *Uz početke hrvatskih početaka*, Biblioteka znanstvenih djela, 70, Split, 1993., 48–49.

⁷ Ivo GOLDSTEIN, *Bizant na Jadranu*, Zagreb, 1992., 129; Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb, 1995., 96.

⁸ Na takav zaključak ukazuju iskapanja groblja na Ždrijcu i na drugim mjestima u zaleđu Zadra. Ona pokazuju izrazito poganski način ukapanja, premda je među pokopanim osobama bilo kršćana. Janko BELOŠEVIĆ, *Materijalna kultura Hrvata od VII do IX stoljeća: s posebnim obzirom na rezultate istraživanja groblja na području sjeverne Dalmacije*, Zagreb, 1980.; Janko BELOŠEVIĆ, *Starohrvatsko groblje na Ždrijcu*, Zadar, 2007.

na području današnje Zadarske nadbiskupije, nijemi svjedoci kršćanske tradicije prije dolaska Hrvata.⁹ One su i dalje opstojale u skromnijim oblicima, a kako pokazuje Nikola Jakšić, dio tih crkava pregrađivan je i prilagođavan potrebama manjih kršćanskih zajednica.¹⁰ Ako su te građevine bar donekle „preživjele“ dolazak novih stanovnika, te ostajale i dalje kao funkcionalni sakralni objekti, tada su i starosjedioci, barem djelomično, ostali na svojim starim ognjištima. Oni su svojom religioznom tradicijom utjecali na svoje nove susjede i barem su tijekom prvih desetljeća živjeli jedni nasuprot drugima. Njihov suodnos često je bio neprijateljski, kako to proizlazi iz podataka za pontifikata pape Dalmatinca (podrijetlom iz Zadra) Ivana IV. koji je zabilježen u *Liber pontificalis*,¹¹ ali ipak su oni bili navezani jedni na druge.

Kada je u pitanju religiozna situacija kod Hrvata, i osobito Ninska biskupija kao vlastita institucija, tada više se ne mogu ignorirati Porfirogenetovi podatci. Car je, u svojem izvješću, pribilježio naseljene hrvatske gradove. On ih ne navodi redosljedom od sjevera prema jugu ili obratno, nego, kako izgleda, po njihovu značenju i utjecaju u političko-gospodarskom i socijalno-religioznom životu Hrvatske: Nin, Biograd, Belce, Skradin, Hlijevno, Stupon, Knin, Karin i Klobuk.¹² Nin je očigledno spomenut na prvom mjestu, a to znači da je on središte i najvažniji političko-religiozni centar Hrvata. Od njega je vodila cesta prema Kninu koja je bila komunikacijska okosnica tog teritorija.¹³ Tek nakon njega dolazi Biograd i druga mjesta, a nekadašnje rimsko upravno središte Skradin učeni je car naveo tek na četvrtom mjestu: Skradin je u antici bio biskupsko središte, ali, kako izgleda, ono je u vrtlogu povijesnih događaja nestalo s pozornice i tek se obnavlja poslije 1125./1126. godine kada je biogradski biskup prenio sjedište biskupije iz porušenog Biograda u Skradin.¹⁴

⁹ Na ovom mjestu ukazujem samo na Ante UGLEŠIĆ, *Ranokršćanska arhitektura na području današnje Zadarske nadbiskupije*, Zadar, 2002. i Pavuša VEŽIĆ, *Zadar na pragu kršćanstva. Arhitektura ranoga kršćanstva u Zadru i na zadarskom području*, Zadar, 2005.; Zvezdan STRIKA, *Partikularni sabori i dijecezanske sinode zadarske Crkve. Povijesno-kronološki pregled saborske i sinodalne tradicije od samih početaka do svršetka 17. stoljeća*, Zadar, 2021., 47 – 70.

¹⁰ Nikola JAKŠIĆ, *Preživjele ranokršćanske Crkve u srednjovjekovnoj Ninskoj biskupiji*, *Diadora*, 15, Zadar, 1993., 127 – 144.

¹¹ *Le Liber pontificalis: texte, introduction et commentaire*, I, prir. Louis Duchesne, Paris, 1886., 330; ANASTASII BIBLIOTECARII, *Collectanea, Patrologia Latina*, 129, prir. Jaques-Paul Migne, Parisiis, 1879., 555 izričito navodi da je papino rodno mjesto Zadar: *De sancto Joanne papa. Fuit Joannes papa huius nominis quartus, natione Dalmata, patria Jadrensis, patrem habuit Venantium scholasticum, Romae diaconum egit...*

¹² Ferdo ŠIŠIĆ, *Poviest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925. (pretisak 1990.), 449.

¹³ Nikola JAKŠIĆ, *Topografija pravca via magna cesta vocata tendens per Lucam, Starohrvatska prosvjeta*, 14, Split, 1984., 325 – 346.

Upravo koncem 8. i samim početkom 9. stoljeća u zaleđu Zadra nastaju dalekovidne političko-gospodarske promjene koje su uvjetovane franačkim prodorima. Oni prodiru sa sjevera i dolaze u današnje južnohrvatske krajeve sve do rijeke Cetine, te dovršavaju već ranije započetu kristijanizaciju. Budući da su teritorijalno sada pripadali „drugoj državi“, postalo je neophodno pitanje crkvene organizacije na novoosvojenom području! Prije njihova dolaska to pitanje nije bilo na dnevnom redu jer je područje nominalno, dapače simbolično, svojatao *basileus* u Konstantinovu gradu, ali stvarne vlasti nije imao, osim donekle u priobalnim gradovima i na otocima. Brigu o vjernicima koji su živjeli izvan gradova preuzeli su biskupi iz dalmatinskih gradova, osobito onaj iz Zadra gdje je od 750./751. godine stolovao carski predstavnik.¹⁵ Najkasnije 803. godine situacija se temeljito izmijenila, Franci su došli u zaleđe Zadra i upravo se, samo od sebe, nametnulo pitanje crkvene organizacije na tom području, te se u tom konkretnom povijesnom kontekstu treba promatrati misija zadarskog biskupa Donata caru Karlu u Diedenhofenu i poslije nje Donatova misija u bizantsku prijestolnicu.¹⁶ Što je Donat stvarno postigao u Diedenhofenu ostaje do danas

¹⁴ Doduše, naredio je papa Lav VI. poslije Splitskih sabora prve polovice 10. stoljeća biskupu ninskom Grguru neka prijeđe u Skradin, ali danas nema nikakvih dokaza da se taj stvarno preselio u Skradin nego se on, kako je to pretpostavljao Peričić, najvjerojatnije preselio u Biograd. Eduard PERIČIĆ, Biogradska biskupija, *Biogradski zbornik*, sv. 1: *Biograd i njegova okolica u prošlosti*, Znanstveni skup, Biograd 11. – 13. studenog 1988., Zadar, 1990., 335 – 350.

¹⁵ Nasuprot iznesenom mišljenju, smatra Goldstein kojeg slijedi i Basić, da Dalmacija sa sjedištem u Zadru nije bila uređena kao tema, nego je bila direktno podređena Ravenskom egzarhatu. I. GOLDSTEIN, *Bizant na Jadranu*, 136; I. BASIĆ, Problemi proučavanja ranosrednjovjekovne crkvene organizacije, 55.

¹⁶ Gavro MANOJLOVIĆ, O godini „prijenosa sv. Anastazije“ u Zadar, *Viestnik kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva*, 3, Zagreb, 1901., 103 – 113; Vitaliano BRUNELLI, *Storia della città di Zara*, Venezia, 1913. (pretisak 1974.), 185 – 201; Nada KLAIĆ, Ivo PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, Prošlost Zadra – knjiga 2, Zadar, 1976., 68 – 70; Pavao VEŽIĆ, Po čemu je u 10. st. katedrala u Zadru mogla sličiti Halkopatrejskoj bazilici u Carigradu, *Diadora*, Zadar, 2001., 303 – 311; Trpimir VEDRIŠ, Nastanak kulta sv. Anastazije i njegov odraz u Zadru (9 - 14. st.), *Historijski zbornik*, 55, Zagreb, 2002., 1 – 30; Trpimir VEDRIŠ, Štovanje sv. Anastazije u Sirmiju, Carigradu i Rimu u kasnoj antici i ranome srednjem vijeku, *Diadora*, 22, Zadar, 2007., 196 – 216; Trpimir VEDRIŠ, Historia translationis s. Anastasiae: kako (ne) čitati hagiografski tekst?, *Hagiologija. Kultovi u kontekstu*, prir. Ana Marinković, Trpimir Vedriš, Zagreb, 2008., 39 – 58; Trpimir VEDRIŠ, Po čemu je u 9. stoljeću rotonda sv. Trojstva u Zadru mogla sličiti crkvi sv. Anastazije u Carigradu?, *Zbornik radova znanstvenog skupa "Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština"*, ur. Tomislav Šeparović, Split, 2012., 63 – 79; Trpimir VEDRIŠ, *Hagiografija i rani kult sv. Anastazije i sv. Krizogona u Zadru*, Zagreb, 2019., 27 – 42, 58 – 75, 95 – 127, 131 – 158, 169 – 236, 301 – 327; Ivanka PETROVIĆ, Latinska i glagoljska tradicija sv. Krizogona (Krševana) i sv. Anastazije u hrvatskoj hagiografiji srednjega vijeka. Ponovnootkriveni zadarski latinski rukopis iz 12. / 13. st. (*Cod. Lat. Iaderensis Filippi*), *Slovo*, 56 - 57 (2006. – 07.), Zagreb, 2008., 451 – 475.

nepoznato, ali je barem djelomično imao uspjeha u Carigradu, car Nicefor I. (802. – 811.) nagradio ga je moćima (pepelom) srijemske mučenice Anastazije (Stošije) koje je pohranio u mramorni sarkofag.¹⁷

Obje misije nisu se zbile slučajno, nego ukazuju na napetu političku situaciju i teritorijalne pretenzije obaju carstva u Dalmaciji. Ona je uvjetovana franačkim prodorom, a za temu naše studije Donatove misije nisu bez značenja, one očigledno pokazuju da je on prvi crkveni prelat na istočnojadranskoj obali, te kao takav poduzima putovanja kako bi na zadovoljavajući način riješio situaciju i pronašao put do mirnog suživota s Francima. Ta služba pripadala mu je po bizantskoj pravnoj tradiciji jer je njegovo biskupsko sjedište upravni centar carske vlasti i kao biskup tog središta on je ujedno i prvi biskup cijele pokrajine. On nije mogao biti pomiritelj zapada i istoka, nego je samo na lokalnoj razini pokušavao riješiti nastalu političku podvojenost u korist svojeg grada i svoje Crkve. On je predstavnik svojeg grada i svoje pokrajine, a kao takav on se boji negativnih posljedica za svoju Crkvu i za svoj grad, te nastoji svojim putovanjima u Diedenhofen i Carigrad na zadovoljavajući način riješiti dvojnost crkvenih struktura koje su zasigurno, uz religioznu komponentu, utjecale i na socijalno-gospodarsku situaciju u cijeloj pokrajini. Stanovništvo je gospodarski bilo navezano jedno na drugo pa se trebalo pronaći adekvatno rješenje koje će ih bar donekle zadovoljiti.

S druge strane, nikako se ne može zaobići franački pogled na Crkvu i njezine strukture.¹⁸ Misionari su pratili franačke čete, oni su na novoosvojenom području konsekventno sprovodili kristijanizaciju, a preko crkvenih struktura povezivalo se novoosvojeno područje s drugim carskim pokrajinama. Nema baš nikakvog razloga da oni isto ne čine u Hrvatskoj kao i na drugim osvojenim područjima. Analogija se vidi kod pokrštavanja Sasa, Bavaraca, Karantanaca i Avara: Franci koji su sa sjevera sustavno prodirali prema Jadranu i uzduž njega 803. godine došli su na područje u zaleđu Zadra i Splita. Njih, koliko je danas poznato, nisu zauzeli, ali su preuzeli upravu u njihovu zaleđu i na dnevni je red odmah došla organizacija crkvenih struktura. Njima se nametnulo pitanje biskupskog sjedišta iz kojeg bi se trebalo koordinirati daljnje pokrštavanje. Koje je to bilo ostaje do današnjih dana nepoznato! Jedino koje se tijekom druge polovice 9. stoljeća spominje je ono u Ninu, premda se danas mora polaziti od utemeljene

¹⁷ Zadarske predaje legendarno ističu veliku važnost biskupa Donata kod prijenosa relikvija (pepela) sv. Stošije, a zaboravljaju spomenuti cara Nicefora I. koji ih je poklonio zadarskoj Crkvi. Usp. Z. STRIKA, *Partikularni sabori i dijecezanske sinode zadarske Crkve*, 131.

¹⁸ Na ovom mjestu ukazujem samo na Steffen PATZOLD, *Presbyter. Moral, Mobilität und die Kirchenorganisation im Karolingerreich*, Stuttgart, 2020., 49 – 240.

pretpostavke da je, na tako prostranom području koje danas naseljavaju Hrvati, moralo biti barem još nekoliko biskupijskih središta. Ako bi Ninska biskupija bila osnovana tek za pontifikata pape Nikole I., dakle između 864. i 867. godine, tada bi trebalo proći više od dvije ljudske generacije da bi se utemeljilo biskupsko sjedište za pokršteno Hrvate. Nepotpisani mir iz 803. godine i Aachenski mir iz 812. godine bar je donekle podijelio interese obaju Carstva, a patrijarhu u Akvileji je car Karlo (768. – 814.) već prije povjerio reorganizaciju crkvene uprave na području u zaleđu dalmatinskih gradova.¹⁹

Franački misionari s akvilejskog područja su sistematski, pod državnim okriljem furlanskog markgrofa, dovršavali proces pokrštavanja hrvatskog čovjeka i za svoje potrebe, odmah po svojem dolasku, utemeljuju crkvene strukture slične onima u drugim carskim pokrajinama. Iz tog razloga zapaža se i veliki utjecaj Akvileje na crkvenu situaciju u Hrvatskoj, dapače još je đakon Teodozije kao izabrani biskup ninski putovao 879. godine u Akvileju primiti biskupsko posvećenje. Papa mu je spočitavao što nije došao u Rim, a isto tako je kudio i samog patrijarha Walberta (874. – 900.) što je prekoračio svoje ovlasti.²⁰ Očigledno je papa, a i sam patrijarh, smatrao da teritorij Ninske biskupije pripada Rimskom, a ne Akvilejskom patrijarhatu, te je reagirao na povezanost Akvileje i Nina. Nasuprot rimskim tendencijama, izabrani biskup Teodozije priklanjao se Akvileji izbjegavajući na taj način direktan utjecaj Rima. On nije morao putovati u Italiju primiti biskupsko posvećenje, nego ga je mogao primiti u Zadru, Splitu ili na otocima (Krku, Rabu, Osoru). Upravo u toj točki su se njihovi putevi razilazili. Obje su strane toga bile svjesne i pokušale su pronaći put zajedničkog suživota koji ih je, iz različitih interesa, trebao zadovoljiti: Rim je daleko više trebao Teodozija kako bi uspješnije proširio svoj utjecaj i istodobno suzbio utjecaj Akvileje na istočnojadransku obalu negoli Teodozije papu, pa ga je, poslije preuzimanja uprave splitske Crkve, papa Stjepan VI. (885. – 891.) u pismu 887./888. godine ohrabrivao neka samo nastavi s obnovom Crkava koje je uništio barbarski bijes.²¹ Iz diplomatski sročene formulacije nazire se vrlo važna komponenta koja pokazuje situaciju na istočnojadranskoj obali samim koncem 9. stoljeća: papa je, u nedostatku moći i vlastitog utjecaja,

¹⁹ Z. STRIKA, *Partikularni sabori i dijecezanske sinode zadarske Crkve*, 79.

²⁰ Zvezdan STRIKA, *Catalogus episcoporum ecclesiae Nonensis zadarskog kanonika Ivana A. Gurata*, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 49, Zagreb – Zadar, 2007., 59 – 150, ovdje 100 – 102.

²¹ *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, vol. I: *Diplomata annorum 743.-1100 continens*, collegerunt et digesserunt Jakov Stipišić et Miljan Šamšalović, edidit Marko Kostrenčić, Zagrabiae, 1967., 22, br. 18; Mirjana MATIJEVIĆ SOKOL, Vladimir SOKOL, *Hrvatska i Nin u doba kneza Branimira*, II. dopunjeno izdanje, Zagreb, 2005., 60 – 61.

prihvatio Teodozijevo povezivanje ninske i splitske Crkve u vlastitoj osobi. Dapače, papa nije imao drugog izbora nego popustiti, premda se Teodozijevo upravljanje dvjema biskupijama izričito protivilo ondašnjim općim crkvenim odredbama.²² Naravno, ta povezanost je trebala voditi obnavljanju salonitanskog metropolitanskog sjedišta, te se preko intenzivnije crkvene povezanosti trebala povezati Bizantska Dalmacija s Hrvatskom kneževinom. To je bila Branimirova politička kalkulacija, pa ipak on i Teodozije nisu uspjeli postići željeni cilj, papa se bojavao da bi se, u slučaju obnavljanja salonitanskog metropolitanskog središta, ono moglo intenzivnije povezati s Akvilejom, a ne s Rimom.

II.

Kako bi se iz današnje perspektive moglo lakše shvatiti pismo pape Nikole I. Ninskoj crkvi, neophodno je ukazati na osobu pape i glavne teme njegova pontifikata! Budući *pontifex maximus* rođen je u Rimu negdje oko 820. godine i stupio je u klerički stalež, te je u kratko vrijeme postigao zavidnu karijeru: najprije je obnašao službu subđakona, a 847. godine papa Sergije II. (844. – 847.)

²² Još je Sabor u Niceji u 15. odredbi zabranio prijelaz biskupa iz jedne u drugu biskupiju. Sinoda u Antiohiji je 330. godine s kanonom 21 ponešto modificirala odluku iz Niceje: ona najprije zabranjuje samovoljni prijelaz jednog biskupa na drugo biskupsko sjedište, zatim zabranjuje prijelaz na poticaj same zajednice, a isto tako drugi biskupi ne smiju poticati jednog na prijelaz u drugo mjesto. Sinoda u Sardici 342./343. godine prijete u drugom kanonu izopćenjem ako neki biskup prijeđe samovoljno na drugo biskupsko sjedište. Zaključci su vrijedili stoljećima i tek su ih pape sustavnije kršili od samog konca 11. i početka 12. stoljeća. Opozicija protiv rimske samovolje nije izostala; ona je u pojedinim slučajevima imala uspjeha, a u ponekim nije. *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, curantibus Giuseppe Alberigo, Josepho A. Dossetti, Pericles-P. Joannou, Claudio Leonardi, Paulo Prodi, consultante Hubertus Jedin, edidit Istituto per le Scienze Religiose, treće izdanje, Bologna, 1973., 13; *Conciliorum Oecumenicorum Generaliumque Decreta*, sv. 1: *The Oecumenical Councils: from Nicea I to Nicea II (325-787)*, prir. Giuseppe Alberigo, Adolf M. Ritter, Luise Abramowski, Turnhout, 2006., 27 – 28; *Les canons des synodes patriculiers, Fonti IX. Discipline générale antique*, vol. I/2, prir. Périclès-Pierre Joannou, Grotta Ferrata, 1962., 121; *Ecclesiae occidentalis Monumenta iuris antiquissima. Canonum et conciliorum Graecorum interpretationes Latinae*, vol. I/2, prir. Cuthbert Hamilton Turner, Oxford, 1899., 453 – 454; Paul HINSCHIUS, *Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland. System des katholischen Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf Deutschland*, sv. III, Berlin, 1883. (pretisak Graz, 1959.), 305; Vinzenz FUCHS, *Der Ordinationstitel von seiner Entstehung bis auf Innozenz III.: Eine Untersuchung zur kirchlichen Rechtsgeschichte mit besonderer Berücksichtigung der Anschauungen Rudolph Sohms*, Bonn, 1930. (pretisak Amsterdam, 1963.), Kanonistische Texte und Studien, 4, 90; Leo OBER, *Die Translation der Bischöfe im Altertum, Archiv für katholisches Kirchenrecht*, 88, Innsbruck, 1908., 209 – 229, 441 – 465, 625 – 648; 89, Innsbruck, 1909., 1 – 33, ovdje 441 – 443; Sebastian SCHOLZ, *Transmigration und Translation. Studien zum Bistumswechsel der Bischöfe von der Spätantike bis zum Hohen Mittelalter*, Kölner Historische Abhandlungen, 37, Köln – Weimar – Wien, 1992., 1.

mu je podijelio đakonat. Za pontifikata Benedikta III. (855. – 858.) porastao je njegov utjecaj na papinskom dvoru, on je jedan od najbližih njegovih savjetnika, a poslije Benediktove smrti i sam je 24. travnja 857. godine izabran i sa suglasnošću franačkog cara Ljudevita II. (855. – 875.) posvećen. Nikola I. preminuo je u Rimu 13. studenog 867. godine.²³

To su osnovni biografski podatci pape Nikole I., koji su ostali do danas poznati, a moderni povjesničari okvirno zapažaju tri glavne teme njegova pontifikata. Oni osvjetljaju njegovu osobu, njegovo teološko razmišljanje i njegovu političku orijentaciju u konkretnoj povijesnoj situaciji:

1. Njegov sukob s franačkim kraljem Lotarom II. Lotrinškim (855. – 869.).²⁴ Kralj je otpustio svoju zakonitu suprugu Theutbergu († poslije 869.) i želio se vjenčati sa svojom dugogodišnjom ljubavnicom Waldradom s kojom je već imao sina Huga. Sabor u Aachenu 29. travnja 862. godine potvrdio je kraljevu rastavu braka, a Sabor u Metz u lipnju 863. godine još jednom potvrdio odluku iz Aachena.²⁵ Takav postupak pružio je papi mogućnost, nasuprot saborskom zaključku, zastupati vlastiti pogled te intenzivnije utjecati na svakodnevnu crkvenu praksu po franačkim zemljama: Nikola I. odlučno je ustao protiv rastave braka izopćivši kralja iz crkvenog zajedništva. Uz njega je iz crkvenog zajedništva još izopćio i nadbiskupe koji su na koncilima podupirali kraljevu namjeru. Među njima se našao nadbiskup kölnski Gunthar († 873.) i nadbiskup trierski Theutgaud († 868.).²⁶ A kako bi bio siguran da će stvarno uspjeti, podupirao je Nikola I. franačke biskupe protiv nadbiskupa i metropolita Hinkmara iz Reimsa (800./810. – 882.) koji je predstavljao otvorenu opoziciju nastojanjima sprovođenja rimskog centralizma. Tom učenom teologu i nadbiskupu poznato je značenje i način funkcioniranja antičkih crkvenih struktura (osobito veliko značenje pokrajinskih i metropolitanskih sabora) i protivio se jednostranoj eklesiološkoj koncepciji Nikole I. koji je zagovarao veliki utjecaj rimske

²³ Najvažnije biografske podatke donosi Klaus HERBERS, Čl.: Nikolaus I, Papst (858-867), *Lexikon des Mittelalters*, 6, München – Zürich, 1993., 1168 – 1170; Johannes FRIED, Čl.: Nikolaus I, *Theologische Realenzyklopädie*, 24, Berlin – New York, 1994., 535 – 540; Rudolf SCHIEFFER, Čl.: Nikolaus I, *Lexikon für Theologie und Kirche*, 7, Freiburg – Basel – Roma – Wien, 1998. (pretisak, 2009.), 861 – 862.

²⁴ Pojedivosti donosi Cordula CHRISTGAU, *Das päpstliche Amtsverständnis Nikolaus' I. in seiner Briefkorrespondenz. Das Verhältnis zu weltlichen Herrschern sowie dem Episkopat im Ehestreit Lothars II. und im Photianischen Schisma*, Erlangen, 2019., 6 – 13.

²⁵ Thomas BAUER, Rechtliche Implikationen des Ehestreites Lothars II. Eine Fallstudie zu Theorie und Praxis des geltenden Eherechts in der späten Karolingerzeit. Zugleich ein Beitrag zur Geschichte des frühmittelalterlichen Ehegesetzes, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte / Kanonistische Abteilung* 80, Köln – Wien – Weimar, 1994., 41 – 87, ovdje 48 – 49.

²⁶ Klaus HERBERS, *Geschichte des Papsttums im Mittelalter*, Darmstadt, 2012., 91 – 92.

administracije na pojedine crkvene pokrajine.²⁷ Papa je naglašavajući važnost službe Petrova nasljednika pokušavao prikratiti partikularne osobitosti svake pojedine Crkve te je spretno iskorištavao nezadovoljstvo biskupa sa strogim i visoko moralnim autoritetom metropolita Hinkmara koji je pokušavao preko metropolitanskih sabora utjecati na metropoliju, a samim time utjecao je i na druge metropolije u Carstvu. Hinkmar je pokušavao obnoviti ranokršćansku tradiciju redovnog održavanja metropolitanskih sabora i dijecezanskih sinoda te na taj način, protiv izričite volje Nikole I., nastaviti decentralizaciju crkvene uprave. Za njega Crkva nije monarhija, ona nema monarhijsko ustrojstvo i monarhijski sustav, kako je to smatrao papa Nikola I., nego je ona zajedništvo vjernika (*communio*).²⁸ Nasuprot njemu, papa je išao drugim putem, on je gušio, na svakom koraku, decentralizaciju crkvene uprave da bi na taj način proširio svoj utjecaj i svoju vlast. Hinkmarov sukob s papom Nikolom ima ekleziološko-dogmatski karakter, Hinkmar se protivi ekleziološkim pozicijama pape Nikole I., a taj je spretno koristio nezadovoljstvo biskupa sijući neslogu između metropolita i njegovih sufragana: *divide et impera*, geslo pape Nikole I., pokazalo se daleko uspješnijim putem negoli pokušaj obnove ranokršćanske sinodalne prakse koja je naglašavala zajedništvo svih vjernika na partikularnoj razini, kao i na razini opće Crkve: redovno održavanje partikularnih i ekumenskih sabora. Nju je zastupao metropolit Hinkmar. Sukob franačkog vladara i Rima ostao je neriješen i poslije smrti pape Nikole. Njegov nasljednik, Hadrijan II. (867. – 872.), koji je izabran kao oženjen čovjek i na dan njegove intronizacije su privrženici Anastazija Bibliotekara (nekadašnjeg protupape Anastazija III.) ubili papinu suprugu i kćerku,²⁹ doduše je slijedio zacrtanu liniju svojeg prethodnika, ali je ipak primio kralja Lotara u crkveno zajedništvo ublažujući na taj način strogu pokoru svojeg prethodnika. Taj *pontifex maximus*, koji je očigledno bio obiteljski čovjek, imao je više razumijevanja za društveno-socijalnu situaciju i pitanje nasljedstva na franačkom dvoru negoli konsekventniji Nikola I., ali ipak nije mogao direktno ići protiv svojeg prvog prethodnika. On je bio u javnosti

²⁷ Pojedini donosi Martina HARTMANN, *Hinkmar von Reims als Verwalter von Bistum und Kirchenprovinz*, Sigmaringen, 1991.; Matthias SCHRÖR, *Metropolitangewalt und papstgeschichtliche Wende*, Historische Studien, 494, Husum, 2009., 60 – 75. Pogled na Hinkmarovu koncilsku misao donosi Hermann Josef STEBEN, *Die Konzilsidee des lateinischen Mittelalters*, Konziliengeschichte, Reihe B: Untersuchungen, Paderborn – München – Wien – Zürich, 1988., 75 – 112.

²⁸ H. J. STEBEN, *Die Konzilsidee des lateinischen Mittelalters*, 111.

²⁹ Rimska sinoda koja je zasjedala 12. listopada 868. godine u crkvi svete Prasede osudila je Anastazija Bibliotekara, protjerala ga je i nije se smio više približiti Rimu bliže od 40 milja. Wiefried HARTMANN, *Die Synoden der Karolingerzeit im Frankenreich und Italien*, Konziliengeschichte, Reihe A, Paderborn – München – Wien – Zürich, 1989., 317 – 318.

prisiljen slijediti put Nikole I., premda ga nije morao smatrati jedinim i u konkretnoj situaciji najprikladnijim.

2. Misija svete braće, Ćirila († 870.) i Metoda († 885.) pada upravo u njegovo vrijeme. Podupirući njihovu misiju, papa Nikola I. pokušao je preduhitriti veliki utjecaj germanskih biskupa koji su se protivili uspostavljanju slavenske crkvene pokrajine u Moravskoj. Osobito se takvom razvoju crkvenih struktura protivio nadbiskup Salzburga Adalwin (859. – 873.) koji je još od Karla Velikog svojatao taj teritorij. Uz njega su protivnici Svete braće biskupi iz Passaua Hartwiga (840. – 866.) i Ermenricha (866. – 874.) te iz Regensburga Erchanfrieda (847. – 864.) i Embricha (864. – 891.). Njihov postupak direktno je sprječavao dublje ukorjenjivanje kršćanstva među slavenskim narodima u Moravskoj i stvaranje vlastite crkvene organizacije. Sveta su braća u jesen 866. godine, noseći sa sobom relikvije sv. Klementa, krenula prema Italiji, stigla su ipak prekasno u Vječni grad, papa Nikola I. već je preminuo, a svečano ih je primio njegov nasljednik Hadrijan II.³⁰ koji je, kao i njegov prethodnik, podupirao misionarsko djelovanje solunske braće u Moravskoj. Novi papa odobrio je bogoslužje na njihovom slavenskom jeziku i naučavanje prema knjigama koje su sa sobom donijeli.³¹

3. Sljedeća velika tema pontifikata pape Nikole I. (možda njegova najveća) predstavlja njegov sukob s carigradskim patrijarhom Focijem (858. – 867.; 877. – 886.) koji se oduljio desetljećima. Upravo je njihov suodnos za našu temu najvažniji jer on pokazuje već duboki jaz koji je nastao polaganim udaljavanjem dvaju patrijarhata: politički, ekleziološki i jezični jaz polagano je rastao, dok je Istok ostao vjeran antičkom sinodalno-episkopalnom ustrojstvu crkvenih struktura, Zapad je krenuo novim putem. On se okrenuo prema Rimu i prema papinstvu, a rimski teolozi su, uslijed povoljne političke situacije, naglašavali Petrovo prvenstvo pred ostalim apostolima. Samim time se papinstvo izdizalo iznad svih drugih crkvenih institucija. Iznad njega je samo ekumenski sabor koji je sazivao car, dakle onaj koji stoluje u Konstantinovu gradu.³²

³⁰ Hadrijan je izabran 14. prosinca 867., a preminuo je 14. prosinca 872. godine. Rudolf SCHIEFFER, Čl.: Hadrian II, *Lexikon des Mittelalters*, 4, München – Zürich, 1989., 1822 – 1823.

³¹ Sintezu donosi Ivanka PETROVIĆ, Prvi susreti Hrvata s ćirilometodskim izvorištem svoje srednjovjekovne kulture, *Slovo*, 38, Zagreb, 1988., 5 – 51.

³² U katoličkoj historiografiji već je Hefeleov učenik i nasljednik na katedri crkvene povijesti u Tübingenu Franz Xaver Funk (1840. – 1907.) uspješno dokazao da je opće sabore prvog kršćanskog milenija sazivao car, a ne papa. Papa na njima nije osobno sudjelovao, a na nekima od njih nitko ga nije predstavljao. Franz Xaver FUNK, *Kirchengeschichtliche Abhandlungen und Untersuchungen*, sv. 1, Paderborn, 1897., 39 – 86, sv. 3, Paderborn, 1907., 143 – 149, 406 – 439; Hermann Josef SIEBEN, *Die Konzilsidee der Alten Kirche*, Konziliengeschichte, Reihe B, Paderborn – München – Wien – Zürich, 1979., 3 – 14.

U tom povijesnom kontekstu sve više su se zapostavljale odredbe Prvog nicejskog sabora 325., Prvog carigradskog sabora 381., Sabora u Kalcedonu 451. i nešto kasnije Četvrtog carigradskog sabora 869./870. godine gdje je još jednom točno utvrđeno pentarhijsko ustrojstvo, pet jednakih centara, među kojima se „starom Rimu“ pridavalo uvijek časno prvenstvo.³³ Na Istoku se naglašavalo političko značenje glavnog grada Carstva, a na Zapadu prvenstvo apostola Petra.³⁴ To je posljedica povijesnog razvoja, političke situacije u Italiji, teološkog domišljanja i odnosa između Rima i Carigrada. Nasuprot njima ostaju u sjeni tri preostala patrijarhata (Aleksandrija, Antiohija i Jeruzalem), koja su se poslije islamskog zauzimanja tijekom 7. stoljeća svodila na titule, a njihovi patrijarsi ovisili su o carskoj volji u Carigradu. Oni su često i poduže vrijeme boravili u Konstantinovu gradu i pentarhija je postajala sve više ideologija. Rim je za pontifikata Nikole I. naglašavao prvenstvo rimskog biskupa, ali ne više u pentarhijskom sustavu kako je to posvema točno definirao Sabor u Kalcedonu 451. godine, nego tako da bi papa stvarno bio iznad svih drugih patrijarha. On je pokušavao časno prvenstvo pretvoriti u papinski primat, što se očigledno protivilo ranokršćanskoj praksi i odlukama prijašnjih ekumenskih koncila.³⁵ Njegova ekleziološka koncepcija vodila je direktno sukobu s carigradskim patrijarhatom. Na njegovoj stolici sjedio je visoko naobraženi i sposobni Focije koji je naslijedio smijenjenog Ignacija (847. – 858.).³⁶ Focije je odbacivao ekleziološke poglede

³³ Ferdinand R. GAHBAUER, Pentarchieorie. Ein Modell der Kirchenleitung von den Anfängen bis zur Gegenwart, *Frankfurter Theologische Studien*, 42, Frankfurt, 1993., 15 – 167.

³⁴ Teolozi na Istoku rijetko su povezivali prvenstvo rimske stolice s apostolom Petrom, premda se ta ideja može pronaći kod nekolicine teologa, npr. Maksima Confessora, Teodora Studite, biskupa Teodora Abu Qurra († 820.), sv. Ćirila i Metodija itd. Prvenstvo rimske stolice samo je prvenstvo prve stolice među jednakima (*inter pars*). Oni su naglašavali političku komponentu glavnog grada Carstva. To je potvrdio 3. kanon Prvog carigradskog sabora 381., 28. kanon Sabora u Kalcedonu 451. (koji je papa Lav I. odbacivao) i 6. kanon Trullskog sabora iz 691. godine. Yves Marie-Joseph CONGAR, *Die Lehre von der Kirche: von Augustinus bis zum Abendländischen Schisma*, Freiburg, 1971., 50 – 51.

³⁵ Pregled donosi Georg SCHWAIGER, *Päpstlicher Primat und Autorität der Allgemeinen Konzilien im Spiegel der Geschichte*, Paderborn – München – Wien, 1977., 47 – 50.

³⁶ Ignacije je bio monah i 847. godine uzdigla ga je carica Teodora († 867.) bez suglasnosti permanentne sinode na patrijaršku stolicu. Pape Lav IV., Benedikt III., kao i Nikola I. na početku svojeg pontifikata smatrali su izbor nekanonskim. Godine 856. carica Teodora je srušena, pa je i patrijarh Ignacije morao napustiti patrijaršku stolicu. On je to učinio više-manje slobodno, kako to pokazuju najnovija istraživanja. Mihovil III. (842. – 867.) nije želio počinuti pogreške svoje majke, nego je sazvaio sinodu i na njoj su nastupila trojica kandidata, jedan je bio predstavnik Ignacijevе partije, drugi njegov protivnik, a treći kandidat je bio neutralan. Budući da je Božić bio pred vratima, a novi patrijarh trebao je predvoditi liturgijske svečanosti, Focije je u svega šest dana primio sve redove. Bizantinci su takav postupak opravdavali iznimnom situacijom i upravo je Focijev izbor ujedinio bizantsku Crkvu. Dvije godine poslije svojeg izbora Focije je sazvaio sinodu na kojoj je

Nikole I. naglašavajući pravnu „jednakost“ patrijarhata, a pri tome se pozivao na odluke ekumenskih sabora. Njihov sukob imao je ekleziološku komponentu, Focije nije odbacivao u Kalcedonu proglašeno nominalno i časno prvenstvo starog Rima, nego se protivio ekleziološkoj koncepciji koja ga je pokušavala podrediti papi: zaključci prijašnjih ekumenskih sabora naglašavali su njihovu principijelnu jednakost, a Rim je imao samo časno prvenstvo koje nije davalo papi više ovlasti od one koju su imala preostala četvorica patrijarha.³⁷ Upravo u to vrijeme bi, prema mišljenju Mihe Barade (1889. – 1957.), bio položen kamen temeljac osnutka Ninske biskupije jer bi upravo za njegova pontifikata bila osnovana Ninska biskupija.³⁸ Njegovo mišljenje, manje ili više, slijedi, još i danas, velik dio hrvatske historiografije,³⁹ premda je očigledno da Baradina teza, iz više razloga, nije povijesno utemeljena.

Papa je, dosljedno spomenutoj ideji „Petrova prvenstva“, kako ga je pomalo razvijala zapadna teološka misao i odredbe prijašnjih ekumenskih sabora koji su podijelili rimskom biskupu časno prvenstvo, pokušao protegnuti svoju jurisdikciju na Bugarsku, došao je ipak u sukob s carigradskim patrijarhom Focijem koji je nasuprot njemu težio proširiti utjecaj Carigradske crkve na sve carske provincije. Njegova su nastojanja odgovarala bizantskoj pravno-političkoj tradiciji: car se po svojoj službi trebao brinuti za dobro svojih podanika, a vjera je u tom kontekstu itekako važna komponenta jedinstva Carstva; patrijarh je u tom kontekstu također prvi crkveni čovjek Carstva. Patrijarh Focije imao je potporu Bardosa, utjecajnog ujaka cara Mihovila III. (842. – 867.), tako da papa nije mogao ništa učiniti. Nikola I. je na Rimskoj sinodi 1. listopada 863. godine pokušao, ali bezuspješno, patrijarha Focija svrgnuti prijeteći mu kaznom crkvenog izopćenja.⁴⁰ Njegov neuspjeli pothvat pokazivao je jaz među njima

Ignacije trebao potpisati dokument da se više ne smatra patrijarhom, što je taj odlučno odbio. Na saboru koji je zasjedao 6. travnja 861. godine u Carigradu Ignacije je osuđen i sinodalne zaključke potpisali su i papinski legati. Francis DVORNIK, *Photian and Byzantine ecclesiastical studies*, London 1974.; Michael BORGOLTE, Papst Leo III., Karl der Große und der Filioque-Streit von Jerusalem, *Byzantina* 10, Bruxelles, 1980., 402 – 427; Peter GEMEINHARDT, *Die Filioque-Kontroverse zwischen Ost- und Westkirche im Frühmittelalter*, Arbeiten für Kirchengeschichte, 82, Berlin, 2002.; Peter GEMEINHARDT, Der Filioque-Streit zwischen Ost und West, *Vom Schisma zu den Kreuzzügen 1054-1204*, prired. Petar Bruns, Georg Gresser, Paderborn – München – Wien – Zürich, 2005., 105 – 132.

³⁷ Ferdinand Reinhard GAHBAUER, Čl.: Patriarchat I, *Theologische Realenzyklopädie*, 26, Berlin – New York, 1996., 85 – 91.

³⁸ M. BARADA, *Episcopus Chroatis*, 151 – 215.

³⁹ Usp. I. BASIĆ, Problemi proučavanja ranosrednjovjekovne crkvene organizacije, 49 – 90; T. VEDRIŠ, Crkva i vjerski život, 201 – 236.

⁴⁰ Carl J. von HEFELE, *Conciliengeschichte; nach den Quellen bearbeitet*, sv. IV, drugo izdanje, Freiburg, 1879., 269 – 271; Carl J. von HEFELE, Henri LECLERCQ, *Histoire des conciles: D'après les documents originaux*, sv. IV/1, Paris, 1911. (pretisak 1973.), 326 – 328.

produbljujući ionako veliko nepovjerenje službenog Carigrada prema Rimu. Oni nisu samo singularni događaji niti predstavljaju personalni sukob Focija i Nikole I., nego puno više institucijski sukob između dvije različite i velikim dijelom oprečne ekleziološke koncepcije: jedna je počivala na ranokršćanskim sinodalno-episkopalnim strukturama, a druga na pokušaju provođenja Petrova prvenstva koji je trebao kulminirati u piramidalno-centralistički orijentiranoj vlasti rimskog biskupa. Pismo pape Nikole I. koje je 28. rujna 865. godine poslao u Carigrad očigledno ukazuje na tu činjenicu, a crkveni povjesničar s papinskog sveučilišta „Gregoriana“ Wilhelm de Vries (1904. – 1997.) trijezno procjenjuje situaciju smatrajući da je Nikolino pismo iznenadilo Grke i vrijeđalo njihovo dostojanstvo.⁴¹

Papa očigledno nije postigao željeni cilj, bizantski vojni uspjeh u Bugarskoj uništio je sve rimske nade da bi Bugari mogli pripasti rimskom patrijarhatu, premda je njihov teritorij nominalno pripadao Rimskom patrijarhatu. Barem je to predviđao Sabor u Kalcedonu 451. godine kada je točnije odredio područja Carigradskog patrijarhata.⁴² Taj gubitak Rim nije lako prebolio, kako se to vidi iz pisma pape Ivana VIII. (872. – 882.)⁴³ upućenog hrvatskom knezu Domagoju (kraj prosinca 872. do svibnja 873. godine), gdje papa izričito navodi da mu je grčka himbenost otela Bugarsku i za nadbiskupa je postavljen „neki šizmatik“.⁴⁴ Taj po imenu „nepoznati šizmatik“, kako ga papa pogrdno naziva, najvjerojatnije je došao iz konkurentskog Bizanta (iz Carigradskog patrijarhata) i zbog toga mu papinska administracija pridaje negativan epitet.

Sve navedene činjenice, koje ukazuju na sukob pape Nikole I. i patrijarha Focija, označuju duboko nepovjerenje među njima osobno, njihovim teološkim pogledima, kao i općem nepovjerenju Istoka prema Zapadu i obratno. Ostala trojica patrijarha, ona u Aleksandriji, Antiohiji i Jeruzalemu, nisu uključena u taj sukob. Ona su već duže vrijeme bila sjene nekadašnje slave, značenja i osobito

⁴¹ Wilhelm de VRIES, *Katholizismus und Orthodoxie. Gegensatz oder Ergänzung*, Freiburg/B, 1965., 55.

⁴² *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, curantibus Giuseppe Alberigo, Josepho A. Dossetti, Pericles-P. Joannou, Claudio Leonardi, Paulo Prodi, consultante Hubertus Jedin, edidit Istituto per le Scienze Religiose, treće izdanje, Bologna, 1973., 99 – 110; *Conciliorum Oecumenicorum Generaliumque Decreta*, 1: *The Oecumenical Councils: from Nicea I to Nicea II (325-787)*, prir. Giuseppe Alberigo, Adolf M. Ritter, Luise Abramowski, Turnhout, 2006., 150 – 151.

⁴³ Papa Ivan VIII. izabran je sredinom prosinca 872. godine i historiografija pretpostavlja da je pismo hrvatskom knezu poslano tijekom prvih mjeseci njegova pontifikata. F. ŠIŠIĆ, *Poviest Hrvata*, 353.

⁴⁴ *Ad mentem reducimus, qualiter Graeca falsitas Bulgarorum iure pertinentium patriam per Ignatium, quam nos recuperaveramus, occupare non timuit. Qui frequenter ob hoc excommunicatus non solum non quievit, verum etiam illuc quemdam schismaticum sub nomine archiepiscopi destinavit.* Šišić je datirao nastanak odlomka pisma između mjeseca prosinca 872. i svibnja 873. godine. F. ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora*, 200; *Codex diplomaticus*, I, 8 – 9, br. 5.

utjecaja: Nikola I. bio je toga svjestan i nastojao je proširiti svoj utjecaj, te je časno prvenstvo, koje su rimskom biskupu podijelili ekumenski sabori, pokušao pretvoriti u jurisdikcijsko. Patrijarh Focije odupirao se takvim jednostranim primacijalnim tendencijama naglašujući principijelnu jednakost obaju patrijarhata. Časno prvenstvo „starog Rima“ Focije nije stavljao pod pitanje, ali njezino jurisdikcijsko sprovođenje protivilo se crkvenoj tradiciji i odlukama ekumenskih sabora.

III.

Vratimo se natrag tekstu papinskog pisma! Fragment pisma Nikole I. ninskom kleru i puku, koji nije sačuvan u originalu nego samo u jednom kasnijem djelomičnom prijepisu, već je više puta objavljivan.⁴⁵ Njegov latinski original prema *Corpus iuris canonici* s hrvatskim prijevodom glasi:

<p><i>Nicolaus papa clero et plebi Nonensis ecclesiae. Ecclesia, id est catholicorum collectio, quomodo sine apostolicae sedis instituetur nutu, quando iuxta sacra decreta nec ipsa debet absque praeceptione papae basilica noviter construi, quae ipsam catholicorum intra semet amplecti catervam dinoscitur?</i></p>	<p><i>Papa Nikola kleru i narodu ninske Crkve. Crkva, a to je zbor katolika, kako bi se mogla osnovati bez odobrenja Apostolske stolice, kad se prema svetim odredbama ne smije bez papina napatka niti nanovo sagraditi bazilika, za koju se zna da u sebi obuhvaća mnoštvo katolika.</i>⁴⁶</p>
---	---

Tekst papina pisma očigledno je samo djelomično pribilježen, samo dvije rečenice i uvršten je u „De consecratione“ koji izravno ne pripada Gracijanovoj zbirci, nego je uvršten tek naknadno, najvjerojatnije još prije 1150. godine. Tko ga je stvarno priredio nije poznato, jedni ga pripisuju samom Gracijanu († poslije 1140.), a drugi smatraju da ga je netko drugi priredio.⁴⁷ Tko je autor za temu

⁴⁵ De consecratione I c. 8, *Corpus iuris canonici*, vol. I., priredio Aemilius FRIEDBERG, Lipsiae, 1879. (pretisak, Graz, 1955.), 1296; Franjo RAČKI, *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia*, MSHSM, 7, Zagreb, 1877., 186; Ferdo ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora hrvatske historije*, sv. I/1, Zagreb, 1914., 199 – 200; *Codex diplomaticus*, I, 8, br. 4.

⁴⁶ Hrvatski prijevod donosi Radoslav KATIČIĆ, *Litterarum studia. Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*, drugo izdanje, Zagreb, 2007., 357.

⁴⁷ Na ovom mjestu ukazujem samo na Peter LANDAU, *Quellen und Bedeutung des Gratianischen Dekrets*, *Studia et documenta historiae et iuris*, 52, Città del Vaticano, 1986., 218 – 235; Stephan HAERING, *Gratian und das Kirchenrecht in der mittelalterliche Theologie*, *Münchener Theologische Zeitschrift*, 57, München, 2006., 21 – 34.

naše studije manje je važno, nego sama činjenica da se autor, u svojem prikazu, koristi istom selektivnom metodom. To je inače velika manjkavost Gracijanove zbirke koju je 1140. godine provokativno naslovio „Concordia discordantium canonum“: on je ponudio istodobno zbirku izvora i udžbenik u kojem je pokušao augmentativno uskladiti kontradiktorne pravne i teološke tekstove. Gracijan je izvrstan jurist, ali još daleko uspješniji kompilator, on je u svojoj zbirci preuzimao i prerađivao različite originalne tekstove, ali i one iz „sekundarne literature“ koja je ona već prije priredila za svoje vlastite potrebe. Njih je isto tako kompilatorski prerađivao za svoju zbirku. Time je od već prije prerađenih tekstova nastajao novi tekst, a on se, kada se uspoređi s dostupnim originalima, sadržajno razlikovao od izvornika. Jedan dio takvih tekstova odudara toliko od izvornog da se čak sadržajno suprotstavlja samom originalu.

Iz takve perspektive treba promatrati tekstove pape Nikole I. koji su dospjeli do nas preko Gracijanove zbirke: originalni ili barem vjerni prijepis papina pisma ninskoj Crkvi nije danas više sačuvan, ali je sačuvano nekoliko pisama koje je uputio Nikola I. u dvije ili više verzija: prva je vjerodostojni prijepis pisma pape Nikole I., a druga je ona verzija koju donosi kanonost Gracijan. Na temelju njih može se vidjeti kako i na koji način je Gracijan kompilirao svoje tekstove, a samim time i način na koji se preinačivao sadržaj dostupnih vrela. Gracijan, kako je već prije napomenuto, ne koristi samo originalne tekstove, nego već prije prerađene tekstove s određenom namjerom, naime dokazujući prvenstvo pape: njega je, svojim kompilatorskim radom, izdizao iznad svih drugih crkvenih institucija, čak ga je pokušao izdići iznad odluka ekumenskih sabora.⁴⁸ Naravno, takav način „prilagođavanja i preinačivanja“ povijesnih vrela vlastitim ekleziološkim pogledima iskrivljivao je sadržajno tekst papinskih pisma, odredbi pojedinih sinoda ili pojedinih tekstova drugih osoba. Iz tog se razloga danas tekstovi u Gracijanovu zborniku trebaju s puno pozornosti iščitavati kako se ne bi prebrzo podleglo njegovoj metodi, te da se ne bi jedan ili drugi tekst nekritički proglasio originalom, premda je u potpunosti sadržajno iskrivljen.

Na ovom mjestu ukazujem samo na nekoliko primjera originalnih pisama pape Nikole I. (prema izdanju *Monumenta Germaniae Historica*)⁴⁹ i onog teksta koji se našao u Gracijanovoj zbirci:

⁴⁸ Pojedinstvo donosi H. J. SIEBEN, *Die Konzilsidee des lateinischen Mittelalters*, 224 – 231.

⁴⁹ *Monumenta Germaniae Historica, Epistolae Karolini aevi*, VI, prir. Ernestus Perels, Berolini, 1925. (dalje: MGH, Ep.).

1.

<p style="text-align: center;">MGH, Ep VI, 606</p> <p>Pismo pape Nikole I. koje je uputio nadbiskupu Hinkmaru i drugim nadbiskupima i biskupima 23. listopada 867. godine u kritičkom izdanju glasi:</p> <p><i>Cum enim Christi munere propter primatum ecclesiae Romanae in beato Petro concessum nemini sit de sedis apostolicae iudicio iudicare aut illius sententiam retractare permissum, constat nimirum eos ab his nullum ius possidere libellos exigendi, quos habere fas iudicandi nullo iubentur canone, nullo probantur exemplo.</i></p>	<p style="text-align: center;">C. 17 q. 4 c. 30⁵⁰</p> <p>Pismo pape Nikole I. koje je uputio nadbiskupu Hinkmaru i drugim nadbiskupima i biskupima 23. listopada 867. godine u Gracijanovoj preradi glasi:</p> <p><i>Nemini est de sedis apostolicae iudicio iudicare, aut illius sententiam retractare permissum, videlicet propter Romanae ecclesiae primatum, Christi munere in beato Petro apostolo divinitus collocatum.</i></p>
--	--

2.

<p style="text-align: center;">MHG, Ep VI, 481.</p> <p>Pismo pape Nikole I. koje je uputio bizantskom caru Mihovilu III. (in ep. VIII) 28. rujna 865. u kritičkom izdanju glasi:</p> <p><i>Ergo de iudicio Romani praesulis non retractando, quia nec mos exigit, quod diximus comprobato, non negamus eiusdem sedis sententiam posse in melius commutari, cum aut sibi surreptum aliquid fuerit aut ipsa pro consideratione aetatum vel temporum seu gravium necessitatum dispensatorie quiddam ordinare decreverit, quoniam et egregium apostolum Paulum quaedam fecisse dispensatorie legimus, quae postea reprobasse dinoscitur; quando tamen illa, Romana videlicet ecclesia, discretissima consideratione fieri delegerit, non quando ipsa quae bene sunt diffinita retractari rennuerit.</i></p>	<p style="text-align: center;">C. 35 q. 9 c. 6⁵¹</p> <p>Pismo pape Nikole I. koje je uputio bizantskom caru Mihovilu III. (in ep. VIII) 28. rujna 865. godine u Gracijanovoj preradi glasi:</p> <p><i>Sententiam Romanae sedis non negamus posse in melius commutari, cum aut surreptum fuerit aliquid, aut ipsa pro consideratione etatum, et temporum, seu gravium necessitatum dispensatorie quiddam ordinare decreuit, (quoniam et egregium apostolum Paulum quedam fecisse dispensatorie legimus, quae postea reprobasse legitur); quod tamen observandum est quando illa, Romana videlicet ecclesia diseritissima consideratione hoc fieri delegerit, non quando ipsa quae bene sunt diffinita retractare uoluerit.</i></p>
---	--

⁵⁰ Corpus iuris canonici, I, 823.

⁵¹ Corpus iuris canonici, I, 1285.

3.

MHG, Ep VI, 480	C, 9 q. 3 c. 10 ⁵²
<p>Citat iz papina pisma koji smo naveli u točki 2:</p> <p>... <i>patet profrecto sedis apostolicae. Cuius auctoritate maior non est, iudicium a nemine fore retractandum neque cuiquam de eius liceat iudicare iudicio. Siquidem ad illam de qualibet mundi parte canones appellari volverunt, ab illa autem nemo sit appellare permissus. Iuxta quod Bonifatius atque Gelasius sanctissimi praesules non suis adinventionibus, sed ecclesiae Romanae consuetudinem non ignorantes; Bonifatius quidem Rufo et ceteris episcopis per Thesaliam et alias provincias constitutis scribens: Nemo, ait, umquam apostolico culmini, de cuius iudicio non licet retractare, manus obvias audacter intulit. Nemo in hoc rebellis existit, nisi qui de se voluit iudicari, Gelasius autem in commonitorio Fausto magistro.</i></p>	<p>Citat iz papina pisma koji smo naveli u točki 2:</p> <p><i>Patet profrecto sedis apostolicae (cuius auctoritate maius non est) iudicium a nemine fore retractandum, neque cuiquam de eius liceat iudicare iudicio, iuxta quod Inonocentius papa Rufo et ceteris episcopi er Thesaliam constitutis scribens ait: "Nemo umquam apostolico culmini (de eius iudicio non licet retractari) manus obvias audacter intulit, nemo in hoc rebellis existit, nisi qui de se voluit iudicari", et b. papa Gelasius: "Nec de eius (id est Romanae ecclesiae) canones umquam preceperunt iudicari iudicio, sententiamque illius constituerunt non oportere dissolvi, cuius potius sequenda decreta mandaverunt."</i></p>

Gracijan je čak na dvadeset i tri mjesta donio tekstove iz različitih pisama pape Nikole I. koje je ovaj pisao caru, kraljevima, pojedinim nadbiskupima i biskupima. Ona pokazuju koliko je veliko značenje Gracijan pridavao papi Nikoli I. i njegovoj korespondenciji. Za današnju historiografiju itekako je važno što su ona sačuvana velikim dijelom u originalu, ali u originalu nema papina pisma ninskoj Crkvi. Gracijan ih je slično komponirao, kao i već prije navedena tri mjesta, pa neće biti ovdje sva spomenuta. To pak znači da oni nimalo ne mijenjaju njegov kompilatorski način preinačivanja tekstova prema vlastitoj potrebi. Ako se uspoređi original s onim tekstom koji donosi Gracijan, tada se osjeća pomicanje sadržajnog akcenta koji ni u kojem slučaju ne odgovara namjeri izvornog teksta. Tako u prvoj točki navedeno mjesto pokazuje svu problematiku s kojom se moderni povjesničar susreće kada uzme u ruke kompilatorski tekst. Naime, u originalnom tekstu misli se o neosporavanju (Unanfechtbarkeit) papinskog suda i ona je izrečena samo u zavisnoj rečenici, a u prerađenom

⁵² *Corpus iuris canonici*, I, 609.

tekstu Gracijan je od nje napravio svoju fundamentalnu tezu. Gracijan je, dakle, u potpunosti iskrivio sadržaj papina pisma, a kada se danas usporede oba teksta, dolazi se do zaključka da je magistar Gracijan, ili čak njegov predložak, namjerno (ili možda nenamjerno) manipulirao pismom pape Nikole I. kako bi se naglasio papinski autoritet početkom 12. stoljeća. On je svjestan da autoritet Nikole I. sredinom 9. stoljeća nije jurisdikcijski shvaćan i tako u crkvenoj praksi sproveden, pa kako bi dokazao kontinuitet papinske vlasti, krivotvorio je ili je preuzeo već prije krivotvorena papinska pisma.

Gracijan je odriješit zagovornik papinske vlasti, on s namjerom prerađuje koncilske tekstove kako bi pokazao prvenstvo pape u smislu papinskog primata. Za njega papa stoji čak iznad odluka ekumenskih sabora, premda mu je kao učenom juristu moralo biti poznato da ekumenske sabore prvog kršćanskog milenija nije sazivao niti je odobravao koncilske odredbe rimski biskup, nego samo sabrani sabor.⁵³ Naravno, taj se aspekt koncilske misli iz crkvene tradicije i konkretne prakse potiskivao. Prešućivala se činjenica da su saborske odluke carskom odlukom postojale zakonske odredbe i one su još od Konstantina Velikog vrijedile na teritoriju pod carskom vlašću. Nasuprot tomu, naglašavala se uloga rimskog biskupa i njegov autoritet isticao se iznad svih drugih crkvenih službi: ekleziološke premise 12. stoljeća takvom su se metodom prenosile na situaciju tijekom druge polovice 9. stoljeća. Služba pape Nikole I. izdizala se iznad svih drugih crkvenih službi, čak i iznad odluka ekumenskih sabora. Naravno, službeni Carigrad nije priznavao rimske primacijalne zahtjeve, nego ih je odrješito odbacivao, za pontifikata pape Nikole I., kao i u vrijeme kada je nastajao *Decretum Gratiani*. Upravo carigradski sabori, koji su zasjedali 861., 869./870. i 879./880., pokazuju konkretnu situaciju i oni još i danas predstavljaju kamen spoticanja između Rimskog i Carigradskog patrijarhata.⁵⁴

IV.

Vratimo li se natrag pismu Nikole I. ninskoj Crkvi, tada susrećemo nekoliko problema koji daju povoda različitim interpretacijama i, što je vrlo važno naglasiti, one se često međusobno isključuju. Njegova klasična diplomatska analiza samo je djelomično moguća, jer ne postoji kompletan tekst nego samo

⁵³ F. X. FUNK, *Kirchengeschichtliche Abhandlungen*, 1, 39 – 86; 3, 143 – 149, 406 – 439; H. J. SIEBEN, *Die Konzilsidee der Alten Kirche*, 3 – 14.

⁵⁴ Klaus SCHATZ, *Allgemeine Konzilien - Brennpunkte der Kirchengeschichte*, drugo izdanje, Paderborn, 2008., 94 – 100.

iz konteksta istrgnute dvije rečenice. One ipak barem donekle pripomažu bolje osvjetliti opstojanje ninske Crkve kao vlastite institucije sredinom 9. stoljeća.

Intitulacija *Nicolaus papa* ne odgovara uobičajenoj praksi rimske kurije tijekom ranog srednjeg vijeka, nego ju je Gracijan preinačio onako kako mu je bolje odgovarala. Ona je, prema mišljenju Milka Brkovića, došla u skraćenom obliku, a u prvom obliku najvjerojatnije je sadržavala više elemenata.⁵⁵ Uobičajeno su papinska pisma za pontifikata pape Nikole I. sadržavala dužu intitulaciju kao npr. *Nicolaus episcopus servus servorum dei*,⁵⁶ a ona su se u kasnijim prijepisima donosila u skraćenom obliku. Prema izdanju *Corpus iuris canonici* nosi naslov *Nicolaus papa*.⁵⁷ Od njega je tekst preuzeo Migne i samo ga je naslovio: *Ad electum et clerum Nonensis ecclesiae*.⁵⁸ Nasuprot njemu, Monumenta Germaniae Historica navodi *Nicolaus episcopus clero et plebi Nonensis ecclesiae*.⁵⁹ Posvema istu intitulaciju donosi i Ferdo Šišić.⁶⁰ Franjo Rački naslovio ga je *Nicolaus papa electo et clero Nonensis ecclesiae*.⁶¹ Priređivači *Diplomatičkog zbornika* odlučili su se za sljedeći naslov: *Nykolaus papa clero et plebi Nonensis ecclesiae*.⁶² Najnovije izdanje *Regesta pontificum romanorum* smatra da je papa pisao ninskoj Crkvi, ali ne donosi intitulaciju nego samo tekst.⁶³

Drugi i nekih pola stoljeća stariji prijepisi donose ponešto izmijenjenu intitulaciju, tako npr. kardinal Deusdedit († 1098./1099.) i Cod. Vat. Lat. Coll. can. I 155 navodi *Nocensis ecclesiae*.⁶⁴ Istu intitulaciju navodi i Anselmo iz Luce (1036. – 1086.),⁶⁵ a čak se na jednom mjestu navodi *Nolensis ecclesiae*.⁶⁶ Prva

⁵⁵ Milko BRKOVIĆ, *Diplomatička analiza papinskih pisama druge polovice IX. stoljeća destiniranim u Hrvatskoj*, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 43, Zagreb – Zadar, 2001., 29 – 44, ovdje 35.

⁵⁶ Usp. pismo koje je papa poslao metropolitu Hinkmaru 860. godine ili pismo kralju Karlu koje je poslao 23. studenog 862. godine. MGH, Ep VI, 267, 270.

⁵⁷ Usp. Y. M.-J. CONGAR, *Die Lehre von der Kirche*, 50 – 51.

⁵⁸ Nicolai I pontificis Romani epistulae et decreta, *Patrologia Latina*, 119, prir. Jaques-Paul Migne, Parisiis, 1880., 1130, br. 135.

⁵⁹ MGH, Ep. VI, 659, br. 140.

⁶⁰ F. ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora*, 199.

⁶¹ F. RAČKI, *Documenta*, 186.

⁶² *Codex diplomaticus*, I, 8, br. 4.

⁶³ *Regeste pontificum romanorum ab condita ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII* edidit Philippus Jaffé, tomus tertius: *ab a. DCCCXLIV ad annum MXXIV*, curavit Iudith Werner, cooperante Waldemar Könighaus, Gottingae, 2017., 133, br. 6094.

⁶⁴ *Kanonessammlung des Kardinals Deusdedit. Erster (einzig)er Band: Die Kanonessammlung selbst*, prir. Viktor Wolf von Glanvell, Paderborn, 1905. (pretisak Aalen, 1967.), 101, br. 155 (128).

⁶⁵ ANSELMUS LUCENSIS, *Collectio canonum. Una cum collectione minore*, prir. Friedrich Thanar, Innsbruck, 1906. – 1915. (pretisak Aalen, 1965.), 246.

⁶⁶ „Ecclesia Nolensis“ postojala je još u antici. Grad Nola morao je biti poznat papi Nikoli I., a imala je daleko poznatog biskupa Paulina I. (409. – 431.). Dolaskom novih stanovnika ona je nestala i

trojica autora najvjerojatnije su se služila istim izvorom, a četvrti nekim drugim, a to bi pak govorilo protiv ninske teze ili pak da tijekom 11. stoljeća u Italiji nije poznato postojanje Nikolina pisma ninskoj Crkvi ili ga barem ne poznaju spomenuti autori! To su samo pretpostavke i na ovom mjestu neophodno je ukazati na razlike u intitlaciji. Njezina razlika ne može se objasniti iskrivljenim ili pak netočnim prepisivanjem imena zajednice kojoj papa piše, premda se radi samo o jednom jedinom slovu (*Nolensis*, *Nocensis* i *Nonensis*), nego se mora pretpostaviti postojanje različitih prijepisa koji su postojali neovisno jedan od drugome. Iz nje se može iznijeti sljedeće:

1. Koliko je danas poznato, *ecclesia Nocensis*, kako je navode kardinali Deusdedit i Anselmo iz Luce, nije nikada postojala kao vlastita institucija (kao biskupija).⁶⁷ Ta činjenica očigledno isključuje mogućnost da bi papa Nikola I. pisao zajednici koja zapravo ne postoji. Naravno, u kontekstu naše studije može se postaviti pitanje odakle je kardinal Deusdeit preuzeo tekst. On je, doduše, mnogo toga preuzeo doslovno iz *Liber Diurnus*, ali tamo nije naveden tekst niti se spominje ta biskupija.⁶⁸ U svojoj ediciji kardinalove zbirke Viktor Wolf von Glanvell ne navodi izvor odakle bi tekst mogao biti preuzet.⁶⁹
2. *Ecclesia Nolensis* kao biskupija utemeljena je još tijekom antike⁷⁰ i manje je vjerojatno da joj je papa pisao. Njemu je u Rimu moralo biti poznato postojanje Nolenske biskupije i nema nikakvog smisla pisati jednoj Crkvi tijekom druge polovice 9. stoljeća kada ona opstoji već stoljećima. Ne može se isključiti mogućnost da je ona neko vrijeme zamrla, kao što je to bio slučaj s mnogim biskupijama, i tek je kasnije obnovljena.⁷¹ Pa, ako bi i

obnovljena je u najvjerojatnije u drugoj polovici 9. stoljeća. Adolf BUSE, *Paulinus, Bischof von Nola, und seine Zeit (350-450)*, Regensburg, 1856.; Islème SASSI, *Paulinus und sein Nola. Werbung für ein spätantikes Pilgerzentrum*, Zürich, 2020.

⁶⁷ U Umbriji je tijekom antike postojala biskupija Nocera, ali se očigledno navod kardinala Deusdedita ne može odnositi na nju. Kratak pregled o toj biskupiji donosi Gino SIGISMONDI, Čl.: Nocera Umbra, *Enciclopedia cattolica*, VIII, Città del Vaticano, 1952., 1906 – 1907.

⁶⁸ Pojedinsti donosi Hans Hubert ANTON, *Der Liber Diurnus in angeblichen und verfälschten Papstprivilegien des früheren Mittelalters, Fälschungen im Mittelalter, Teil III: Diplomatische Fälschungen (I)*, Hannover, 1988., 115 – 142.

⁶⁹ *Kanonessammlung des Kardinals Deusdedit*, 101, br. 155 (128).

⁷⁰ Na ovom mjestu ukazujem samo na Paolo TOSCHI, Čl.: Nola, *Enciclopedia cattolica*, VIII, Città del Vaticano, 1952., 1912 – 1916; Tomas LEHMANN, Čl.: Nola, *Reallexikon für Antike und Christentum*, XXV, Stuttgart, 2013., 969 – 978.

⁷¹ Nolenski biskup Aurelije spominje se 680. i tek se 896. godine spominje biskup Lav. U vremenskom razdoblju od preko dvjesto godina nije poznato ni jedno jedino ime nekog drugog biskupa. Je li ona kao biskupija postojala ili nije teško se može dokazati, u svakom slučaju kronotaksa nolanskih biskupa pokazuje veliku prazninu. Ne može se isključiti mogućnost da je ona neko vrijeme zamrla i da je tek tijekom druge polovice 9. stoljeća bila obnovljena.

ta pretpostavka odgovarala povijesnoj stvarnosti, tada je pismo Nikole I. sadržajno neprihvatljivo jer bi se radilo samo o obnavljanju biskupije, a ne o njezinu utemeljenju.

3. Pošto su se prijašnje dvije teze pokazale neutemeljenima, ostaje još samo ninska opcija. Papa je poslao pismo u Nin sredinom 9. stoljeća. Njemu nije poznato ranokršćansko podrijetlo ninske Crkve, ali je ona kao institucija već u to vrijeme postojala i Nikola I., na temelju dostupnog fragmenta, opominje kler i vjernike kako ne bi bilo dozvoljeno osnivanje Crkve (biskupije) bez papinske dozvole. Papi dakle nije bilo poznato da je ninsko biskupsko sjedište postojalo u antici, ali je odnekuda doznao da ono sredinom 9. stoljeća postoji, te bi iz tog razloga pisao kleru i puku.⁷²

Inskripcija papina pisma sačuvana je i ona u pismu Nikole I. glasi *clero et plebi Nonensis ecclesiae (kleru i narodu ninske Crkve)*, što znači da papa jasno usredotočuje pismo ninskoj Crkvi koja je utemeljena zajednica vjernika. Pod pojmom „crkva“ očigledno se podrazumijeva biskupija kao vlastita institucija,⁷³ jer se drugačije ne može objasniti pokušaj zabrane osnivanja crkava (biskupija). Ona već postoji kao organizirana zajednica (vjernika i klerika) i u tom trenutku nema svojeg vlastitog biskupa, a papi još nije poznato da je izabran i posvećen novi biskup: Nikola I. se dakle direktno obratio kleru i vjernicima. On je reagirao, moglo bi se reći, na „moguće nekanonsko“ osnivanje Ninske biskupije, a kada se to točno zbililo nije iz samog fragmenta vidljivo.

Dispozicija je isto tako kao i inskripcija samo fragmentarno sačuvana. Papa je podučavao svoje adresate što je crkva i kako je treba shvaćati. On je definirao posvema kratko, samo s dvije riječi: *ecclesia, id est catholicorum collectio (Crkva, tj. zbor katolika)*. Upravo je taj dio rečenice problematičan, njega se teško može

⁷² Ako bi fragment pisma Nikole I. odgovarao povijesnoj stvarnosti, tada Ninska biskupija ne bi imala ranokršćansku tradiciju, nego bi bila osnovana tek tijekom srednjeg vijeka. Doduše, ne postoje vrela koja bi mogla direktno pokazati njezinu ranokršćansku tradiciju, ali ima jako puno indicija koji govore za ranokršćansko podrijetlo Ninske biskupije. Zvezdan STRIKA, *Počeci i razvoj Ninske crkve do dolaska franačkih misionara u hrvatske krajeve, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 53, Zagreb – Zadar, 2011., 1 – 48; Zvezdan STRIKA, *Hagiografska baština Ninske crkve i njen odnos prema hagiografskoj tradiciji Splitske crkve: Sukobljavanje salonitansko-splitskog i ninskog biskupa oko uspostave metropolije u svjetlu hagiografske literature, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 59, Zagreb – Zadar, 2017., 53 – 114.

⁷³ Isto tako je sličan pojam „ecclesia“ u pismu pape Stjepana VI. koje je poslao biskupu Teodoziju 887./888. godine, hvaleći ga da je obnovio crkve (*ecclesia*), a to ne znači obnovu neke građevine, nego je Teodozije obnovio biskupsko sjedište. O kojim se obnovljenim biskupskim sjedištima radi ne navodi se u samom tekstu, ali ipak pokazuje da je uz Nin, Zadar i Split moralo postojati još pokoje biskupsko središte. *Codex diplomaticus*, I, 22, br. 18; M. MATIJEVIĆ SOKOL, V. SOKOL, *Hrvatska i Nin u doba kneza Branimira*, 60.

smjestiti u povijesni i ekleziološki kontekst sredinom 9. stoljeća. Sadržajno pokazuje kasniju preradu kako je to odgovaralo Gracijanovu poimanju crkvenih struktura, a ne za pontifikata pape Nikole I. Možda se može iznijeti pretpostavka da je papa stvarno tako poimao Crkvu i njezine strukture, ali to nije bio ondašnji ekleziološki konsens, nego bi predstavljalo krajnost i jednosmjernost. Koliko se danas može iz njegovih drugih pisama vidjeti, nigdje nije tako označio Crkvu, nego se ona uobičajeno definirala *congregatio* ili *collectio fidelium*. Pojam *collectio catholicorum* doduše je poznat i upotrebljavao se, ali se njime nije definiralo jedno biskupsko sjedište, nego se samo ukazivalo na prostornu rasprostranjenost: Crkva je katolička jer je rasprostranjena među svim narodima (tada poznatim). Tako je već Aurelije Augustin (356. – 430.), protiv pelagijanaca, naglašavao prostorno katoličanstvo: Crkva je upravo katolička jer je proširena među mnogim narodima.⁷⁴ Primjenjivanje pojma na cijelu Crkvu kao instituciju uvodi se tek znatno kasnije, kada je došlo do potpunog rascjepa između dva najutjecajnije patrijarhata, Rima i Carigrada. On se nije zbilo 1054. godine, kako je to dugo vrijeme crkvena historiografija ponavljala, nego je predstavljao poduži proces koji se stoljećima odugovlačio, a dovršen je tek poslije križarskog osvajanja Konstantinova grada 1204. godine.⁷⁵ Od tada se pojam „katolik“ isključivo upotrebljavao za one kršćane koji prihvaćaju rimskog biskupa, a nasuprot njima je „pravoslavni svijet“.⁷⁶

Datacija pisma Nikole I. isto tako ostaje nepoznata. Ona se ne može točno odrediti, nego samo po godinama njegova pontifikata, naime, kako je ovdje već prije spomenuto, između 858. i 867. godine.⁷⁷

Daljnja diplomatska analiza pisma pape Nikole I. nije moguća jer je originalni tekst nepovratno zagubljen. Korespondencija pape Nikole I. djelomično je sačuvana, čudno je u svemu tome da njegovo pismo ninskoj Crkvi nije sačuvano, premda bi se, ako bi Gracijanov prijepis odgovarao povijesnoj stvarnosti, s njime moglo argumentirati u korist rimskog prvenstva i osobito papinskog primata onako kako su ga Grgur VII., Inocent III. ili Bonifacije VIII. shvaćali i pokušali sprovesti u crkvenoj praksi. Do toga ipak nije došlo, pa se, iz današnje perspektive, mora postaviti pitanje: iz kojeg ga razloga kurijalni namještenici

⁷⁴ Fritz HOFMANN, *Der Kirchenbegriff des Hl. Augustinus in seinen Grundlagen und seiner Entwicklung*, München, 1933. (pretisak Münster, 1978.), 196 – 212.

⁷⁵ Na ovom mjestu ukazujem samo na Zvezdan STRIKA, *Päpstlicher Primat und Pentarchie: die west-östliche Debatte im Vorfeld und auf dem Zweiten Konzil von Lyon*, *Forum Katholische Theologie*, 24, Rothemburg/Tauber, 2008., 162 – 204.

⁷⁶ Pojedini donosi Y. M.-J. CONGAR, *Die Lehre von der Kirche*, 53 – 149.

⁷⁷ Usp. *Liber pontificalis*, II, 151 – 172.

nisu prepisivali i sačuvali za buduće generacije? Odgovor je, u ovom trenutku, samo moguć ako se otkriju nova vrela, a svi ostali pokušaji predstavljali bi samo neutemeljena nagađanja.

V.

Doduše, ušao je navedeni tekst posvema rano u zbirku kanona kardinala Deusdedita i u Gracijanovu *Concordia discordantium canonum*, te je proširen po kršćanskom Zapadu, ali nažalost toliko okrnjen i nepotpun da bi se mogao shvatiti izvorni smisao i potpuni sadržaj pisma. Na ovom mjestu nije nam namjera iznositi sumnje u autentičnost pisma pape Nikole I. ninskoj Crkvi. Nema nikakvog razloga ne vjerovati da je rimski biskup poslao pismo ninskom kleru i ninskom puku, što po sebi nije ništa osobito, jer su stanovnici grada Nina kršćani i teritorijalno ninska Crkva pripada Rimskom patrijarhatu. Ipak, što se tiče samog sadržaja, postoji mogućnost da je tekst iskrivljen ili su dvije spomenute rečenice istrgnute iz misaonog konteksta. Možda je u njemu nadodano nešto što papa nije želio reći ili je ponešto ispušteno, pa se na temelju danas dostupnog sadržaja ne može pobliže određivati osnutak Ninske biskupije. Iz njega se može zaključiti: ninska Crkva kao biskupija već postoji i pismo Nikole I. ne može se nikako povezivati s osnutkom Ninske biskupije, nego ona kao zajednica vjernika već postoji. Iz samog sadržaja mogu se istaći posvema druge komponente.

Prvi razlog opreznog pristupa samom tekstu svakako je činjenica koju rimski biskup sam po sebi podrazumijeva, da u gradu Ninu žive kršćani koji bi (puk i kler) htjeli osnovati ili su već osnovali vlastitu crkvenu zajednicu (biskupiju), i to bez privole ili bez znanja rimskog biskupa. U tom trenutku oni nemaju biskupa, ali svakako je gradska kršćanska zajednica ranije pripadala nekoj drugoj biskupiji. Njezino ime nije spomenuto. Ako bi grad Nin bio integralni dio najbliže biskupije, dakle one u Zadru, tada bi se zadarska Crkva jako brzo proširila i imala velik kopneni dio. Protiv toga govore granice obiju biskupija, jer su se u kasnoantičko i rano srednjovjekovno doba biskupijske granice obično poklapale s državnim granicama. U tom slučaju granice Zadarske biskupije na kopnenom dijelu svršavale su na relaciji današnjeg Borika – Bokanjca, Crnog i Dračevca,⁷⁸ dakle granične međe kolonije Jadera i *civitas*a Nina. Upravo ta činjenica ukazuje na raniji osnutak Ninske biskupije (još prije dolaska Hrvata),

⁷⁸ Razvoj zadarskog distrikta prikazao je Tomislav RAUKAR, *Zadar u 15. stoljeću. Ekonomski razvoj i društveni odnosi*, Zagreb, 1977., 39; Tomislav RAUKAR, *Srednjovjekovne ekonomije i hrvatska društva*, Zagreb, 2003., 9.

jer kasnije granične međe između Ninske i Zadarske biskupije slijede antičku podjelu između rimske kolonije Jadere i *civitas*a Nina, a to opet znači da one slijede sedamnaestu odredbu Sabora u Kalcedonu koji je odredio da se crkvene granice poklapaju s državnim provincijama.⁷⁹ One nisu naknadno uređene poslije dovršene kristijanizacije Hrvata, nego su postojale znatno ranije, dakle one slijede antičke granice ninske i zadarske Crkve.

Drugi razlog sumnje jest sadržaj teksta koji izričito govori kako nije dozvoljeno osnivati nove Crkve bez odobrenja Apostolske stolice. Ta po svemu neobična formulacija sredinom 9. stoljeća nije u to vrijeme poznata. Izričita zabrana osnivanja novog biskupskog središta bez suglasnosti Apostolske stolice morala je biti naknadno prerađena i samim time promijenjena je namjera izvornog teksta: možda se to zbilo tek negdje za pontifikata pape Grgura VII. (1073. – 1085.) jer *Dicatus papae* donosi u sedmoj točki, s nešto različitim riječima, skoro istu zabranu.⁸⁰ Nju je, kako smo već prije naveli, prvi pribilježio kardinal Deusdedit, ali se, prema njegovu iskazu, zabrana odnosila na nocensku Crkvu koja nije nikada postojala kao vlastita institucija. Učeni kardinal bio je doduše vrlo kritičan, ali je nadodavao u pisma pojedinih papa ponešto što nije odgovaralo autorovoj namjeri. Jedan od tih kardinalovih karakterističnih umetaka (*Einschübe*) s kojima se sadržajni akcent pomicao u smjeru papinske vlasti je *sicut ait primus Nicolaus in suo registro I in epistola ad imperatorem Hludoichum*. Njega je umetnuo u pismo pape Grgura VII. biskupu Hermannu iz Metza (1073. – 1090.)⁸¹ i na taj se način naglašavao njihov neprekidni kontinuitet, premda ga stvarno nije bilo.

Uz to treba se nadodati još i pismo pape Stjepana VI. (885. – 891.) ninskom biskupu Teodoziju. Na samom početku navedena je jedna vrlo važna činjenica za temu naše studije i za razvoj crkvenih struktura poslije dolaska Hrvata: papa piše biskupu Teodoziju da „silno želimo da se salonitanska Crkva, za koju kažeš da je Božjom pomoći obnovljena, uzdigne na staru veličinu, i svesrdnim molbama molimo da se sve Crkve, koje su barbarskim bijesom razorene,

⁷⁹ Zvezdan STRIKA, Kada i gdje se spominje prvi zadarski biskup?, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 46, Zagreb – Zadar, 2004., 31 – 64, ovdje 59; Z. STRIKA, *Partikularni sabori i dijecezanske sinode zadarske Crkve*, 73 – 74.

⁸⁰ Na navedenom mjestu Grgur VII. navodi da samo papa može u potrebno vrijeme donijeti nove zakone, nove zajednice (biskupije) utemeljiti, katedralni zbor preurediti u opatiju i obratno, biskupiju podijeliti i siromašne biskupije ujediniti: *Quod illi soli licet pro temporis necessitate novas leges condere, novas plebes congregare, de canonicam abbatiam facere et contra, divitem episcopatum divideret inopes unire. Das Register Gregors VII.*, MGH, *Epistolae selectae*, 2,1, prir. Erich Caspar, Berolini, 1920., 203.

⁸¹ DEUSDEDIT 4.184, 490 i GREGOR VII., *Register*, prir. Erich Caspar, MGH Ep. sel. 2, 1-2, Berolini 1920-1932, 544.

obnove, tako da se ne dogodi u uspostavi novih Crkva da zaboraviš na stare”.⁸² Bez ikakve sumnje smije se iz navedenog citata zaključiti da papa Stjepan VI. govori o bezuspješnom pokušaju obnove nadbiskupske i metropolitanske službe u Dalmaciji te pokušaju obnove nekadašnjih biskupijskih središta.⁸³ Drugačije se ne može interpretirati tekst jer se ne bi bez razloga na Prvom splitskom saboru 925. godine obnavljala Salonitanska metropolija sa sjedištem u Splitu.⁸⁴ Očigledno nedostaje još jedan drugi podatak koji je itekako važan, naime papa ne navodi imena biskupija koje bi trebalo obnoviti. Uz to se prešućuje način obnove porušenih crkava: reorganizaciju biskupijskih granica, uspostavljanje novih biskupskih središta ili utemeljenja metropolija nije sredinom 9. stoljeća sprovodio papa, nego je to isključivo spadalo u domenu kraljevskih sabora koji su u svojoj biti uvijek predstavljali *concilia mixta*.⁸⁵ Crkvene institucije integralni su dio državnih institucija i na takvim skupovima raspravljalo se o crkvenoj organizaciji na jednom upravnom području: biskupi bi se sastali s vladarom ili njegovim predstavnikom, te su zajedno odlučivali o reorganizaciji crkvenih struktura. Ako samo teoretski prihvatimo da je takva reorganizacija sprovedena za pontifikata Nikole I., onda se to moralo zbiti u Hrvatskoj kneževini između 858. i 867. godine, dakle za vladavine hrvatskog kneza Trpimira (845. – 864.) ili njegova nasljednika Domagoja (864. – 876.), a netko je isto tako trebao predstavljati carsku administraciju jer je Dalmacija pripadala Bizantskom Carstvu. To je specifičnost Crkve na istočnojadranskoj obali tijekom 9. i 10. stoljeća, te bez izričite suglasnosti carske administracije nije se nikako mogla sprovesti reorganizacija crkvenih struktura u bizantskoj Dalmaciji. Isti je slučaj i sa Splitskim saborima prve polovice 10. stoljeća. Na njima je isto tako netko sudjelovao kao carski predstavnik, jer hrvatski vladar zajedno s papinim legatom nije mogao reorganizirati metropolitanski sustav na teritoriju koje je pripadalo Carstvu. Izvori ga namjerno prešućuju kako bi se mogao naglasiti glatki prijenos metropolitanskih prava iz nestale Salone u Split.

⁸² *Codex diplomaticus*, I, 22, br. 18.

⁸³ Marko PEROJEVIĆ, Ninski biskup Teodozije (g. 879-892), Zagreb, 1922., 26; Neven BUDAČ, *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb, 1994., 95 – 96; Tomislav RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje – prostor, ljudi, ideje*, Zagreb, 2008., 35.

⁸⁴ Prvi zaključak Prvog splitskog sabora objavljen je u *Codex diplomaticus*, I, 31, br. 23.

⁸⁵ *Concilia mixta* ili *synodus regia* obično je sazivao vladar, a na takvim skupovima sudjelovali su državni i crkveni dostojanstvenici. Oni su zajedno donosili zaključke koji su postojali državni zakoni kako to pokazuju primjeri u Zapadnogotskom Kraljevstvu i Franačkom Carstvu. U Hrvatskoj tijekom 10. i 11. stoljeća situacija se razlikuje jer uz državnu vlast i biskupe još su na takvim saborima prisutni i papinski legati.

Treći razlog, koji se mora ovdje navesti, jest sam povod pisma Nikole I. Ako papa stvarno piše da ninskom kleru i puku ne bi bilo dozvoljeno osnivanje nove biskupije bez Apostolske stolice, tada se neka osoba „tužila“ u Rim da je u tom gradu bespravno osnovana biskupija. To je mogao biti samo biskup pod bi čiju jurisdikciju do tada potpadao Nin. Manje je vjerojatno da je tako nešto učinio krčki ili splitski biskup, nego bi to morao učiniti prvi susjedni biskup, a to je onaj iz Zadra. Kako smo prije naveli, zapadna granica Zadarske nadbiskupije završavala je na liniji Borik – Bokanjac, i to je bila i kasnija granica između ninske i zadarske Crkve.⁸⁶ Prema istraživanjima Tomislava Raukara, Dražena Maršića i Nikole Jakšića, kopneni dio zadarskog distrikta proširio se u dubinu na liniji Briševo – Zemunik, i to su bile ondašnje granice Zadarske biskupije.⁸⁷ Te iste granice ostale su i kasnije, skoro sve do 1828. godine. To se može nazrijeti još iz pisma pape Lava VI. kada potvrđuje odluke splitskog sabora i opominje zadarskog biskupa Formina neka ostane u granicama svoje biskupije koje je ona imala od davnina. Istodobno papa naređuje biskupu Grguru (Ninskom), koji je u pogodno vrijeme postao biskup u zemlji Hrvata, neka prijeđe u Skradin.⁸⁸ Premještanje biskupskog sjedišta ne znači da se ono ukida, nego samo da se ono prenosi iz Nina u Skradin, stvarno ipak u Biograd.⁸⁹ Za temu naše studije važan je podatak da papa izričito opominje zadarskog biskupa Formina neka ostane u granicama koje je njegova crkva imala od davnine, a time očigledno daje znanja da Nin nije prije pripadao Zadarskoj biskupiji, nego je opstojao kao vlastita institucija. Ako Nin kao biskupsko sjedište ne bi imao antičku tradiciju, tada bi prije pripadao zadarskoj Crkvi, a time bi Formin barem formalno imao pravo na teritorij dokinute Ninske biskupije. Upravo mu je to papa osporio. Takav postupak i takvo teritorijalno razgraničenje vodilo je sukobu dalmatinskih biskupa i „ninskog biskupa“ koji je u zaleđu dalmatinskih gradova vršio službu. Njegovo upravno područje daleko je prostranije negoli ona njegovih kolega iz dalmatinskih gradova, npr. Zadra ili Splita. Oni su imali jurisdikciju na otocima i malenu na kopnu, pa se sada mora postaviti pitanje kako to može biti, da zadarski biskup Formin ne smije proširiti svoj teritorij, a njegov splitski kolega, koji je isto tako imao maleni teritorij, treba proširiti granice svoje Crkve: „Hoćemo također da splitski nadbiskup

⁸⁶ Mate SUIĆ, *Odabrani radovi iz stare povijesti Hrvatske: opera selecta*, prir. Šime Batović, Zadar, 1996., 362.

⁸⁷ T. RAUKAR, *Zadar*, 38; Dražen MARŠIĆ, Prilog poznavanju limitacije agera antičkoga Zadra, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 32(19), Zadar, 1993., 105 – 114; Nikola JAKŠIĆ, *Zemunik. Srednjovjekovni kaštel i turska kasaba*, Split, 1997., 9, bilj. 5.

⁸⁸ F. RAČKI, *Documenta*, 196; *Historia Salonitana maior*, prir. Nada Klaić, Beograd, 1967., 105 – 106; *Codex diplomaticus*, I, 39, br. 27.

⁸⁹ Usp. E. PERIČIĆ, *Biogradska biskupija*, 335 – 350.

ima vlastitu biskupiju u zemlji Hrvata kao što ju je u starini imala Salonitanska crkva, jer biskupija ne može svršavati među gradskim zidinama nego (treba da se proširi) nad mnogim zemljama, narodima, selima, dvorovima, crkvama i nad narodom koji joj je od starine određen.⁹⁰

Naodmet nije napomenuti ni jedan drugi podatak, kojem se pridaje premalo značenja, a to je da je Zadar upravni bizantski centar, pa po bizantskoj pravnoj tradiciji prvi biskup na istočnojadranskoj obali svakako je zadarski biskup, kojem ninski biskup nije podređen. Njegovo značenje kasnije predaje simbolično predstavljaju kao nadbiskupa (*archiepraesul*). Poneki zadarski izvori pridaju Donatu nadbiskupsku titulu, a biskup Amalarije iz Metz na svojem putovanju prema Konstantinovu gradu sudjelovao je na svečanosti apostolskih prvaka, Petra i Pavla, u Zadru i oslovljava svojeg domaćina nadbiskupom.⁹¹ Prije nekoliko godina Pavuša Vežić otkrio je na sjevernom licu katedrale sv. Stošije natpis s imenom nadbiskupa Ursa, a to znači da je zadarski prvosvećenik nosio titulu nadbiskupa.⁹² Koliko je pak danas poznato, nitko mu tijekom prve polovice 9. stoljeća nije podijelio nadbiskupsku titulu. On je nadbiskup jer je njegovo sjedište središte upravne vlasti najprije od 750./751. godine arhoncije i za vladavine cara Bazilija I. Makedonca teme. Splitska crkva je tek na splitskim saborima 925. i 928. zadobila metropolitanska prava nestale Salonitanske crkve.

VI.

Na samom svršetku ovog kratkog prikaza postavlja se pitanje: može li se iz dostupnog fragmentarnog pisma pape Nikole I. zaključiti kada je stvarno osnovana Ninska biskupija? Može li se danas prihvatiti njezino osnivanje tek negdje između 864. i 867. godine ili je ona utemeljena znatno ranije? Već prije

⁹⁰ *Codex diplomaticus*, I, 37, br. 27; N. KLAJČ, *Historia Salonitana Maior*, 105; Nada KLAJČ, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb, 1972., 37, br. 28. Memorijalni zapis Splitskih sabora ukazuje na činjenicu da su granice splitske Crkve završavale pred zidinama palače, te je dostupni tekst trebao potvrditi zahtjev splitskog biskupa na zaleđe Splita. Naravno, to bi čak potvrdio papa Lav VI. Papino pismo očigledno je prerađeno u falsifikatskoj splitskoj radionici i ne može ga se, u dostupnoj formi, smatrati mjerodavnim povijesnim dokumentom.

⁹¹ Pojednost donosi Trpimir VEDRIŠ, Jedan franački teolog u Dalmaciji: Amalarije iz Metz i njegovo putovanje u Carigrad 813. godine, u: *Historijski zbornik*, 58, Zagreb, 2005., 1 – 27; Trpimir VEDRIŠ, Amalarius' stay in Zadar reconsidered, *Imperial spheres and the Adriatic: Byzantium, the Carolingians and the Treaty of Aachen (812)*, prir. Mladen Ančić, Jonathan Shepard, Trpimir Vedriš, Oxford, 2018., 288 – 311; Trpimir VEDRIŠ, *Hagiografija i rani kult*, 156 – 158.

⁹² Ivan BASIĆ, Natpis nadbiskupa Ursa kao izvor za crkvenu povijest ranosrednjovjekovnog Zadra (I. dio), *Starohrvatska prosvjeta*, 44-45, Split, 2019., 154 – 179.

spomenuti Milko Brković iznosi interesantna razmišljanja koja ukratko sažima sljedećim rečenicama: „Iz fragmenta dispozicije fragmentarnog pisma pape Nikole I. proizlazi da je u najmanju ruku Ninska biskupija postojala u vrijeme pontifikata toga pape (858. – 867.) u koje se razdoblje jedino može datirati fragment. Analogno tome njezin se osnutak može pomicati u vrijeme Nikolinih prethodnika, to jest Benedikta III. (855. – 858.), Sv. Leona IV. (847. – 855.), Sergija II. (844. – 847.) te Grgura IV. (827. – 844.). Pri tome treba imati u vidu da je jedno kada je papa Nikola I. reagirao na nerimsko osnivanje te biskupije i jesu li njegovi prethodnici reagirali, a sasvim drugo kada se službeno Rimska crkva i papa priznali ninsku biskupiju i ninskog biskupa.“⁹³ Njegova argumentacija suprotstavlja se Baradinoj tezi osnutka Ninske biskupije, jer ju je Barada izdigao iz konkretnog povijesnog konteksta naglašujući sukob pape s carigradskim patrijarhom. Povezivati dakle osnutak Ninske biskupije s papom Nikolom I. nema nikakve historijske podloge, iznesena argumentacija govori protiv Baradine teze i svih onih koji ju još i danas slijede. Ninska biskupija nije mogla biti osnovana za pontifikata pape Nikole I., nego je osnovana znatno ranije. Papa polazi od toga da ona već postoji, ali ona očigledno nema biskupa. U najmanju ruku ona je prije papina pisma morala imati barem jednog biskupa.

Upravo dolazak Franaka u hrvatske krajeve samim početkom 9. stoljeća sugerira stvaranje vlastitih crkvenih struktura neovisnih o onima u Bizantskoj Dalmaciji. Franci su sustavno provodili kristijanizaciju koju je slijedilo osnivanje novih ili obnavljanje napuštenih biskupijskih središta. Zajednička kršćanska vjera svugda i svugdje važan je oslonac političkog jedinstva Carstva koje su naseljavali različiti narodi. Njih je rimska liturgija, a koju je car uveo u cijelom Carstvu, još tješnje povezivala. Karlo Veliki je uz biskupe koji su predvodili pojedine biskupije obnavljao metropolitanski sustav i metropolit je nosio titulu „nadbiskupa“.⁹⁴ Hrvati su se našli u njihovu sklopu, pa se oni u hrvatskim krajevima nisu ništa drugačije ponašali negoli na drugim područjima koja su uspjeli zauzeti: Franci izabiru upravo Nin jer je grad imao tradiciju mjesta, a poslije dolaska novih stanovnika imao je dovoljno vjernika i klerika, što zapravo znači da je početkom 9. stoljeća biskupsko sjedište u Ninu moglo funkcionirati kao samostalna institucija neovisno o onome u bizantskom Zadru.

⁹³ M. BRKOVIĆ, *Diplomatička analiza*, 38.

⁹⁴ Friedrich KEMPF, *Primatiale und episkopal-synodale Struktur der Kirche vor der gregorianischen Reform*, *Archivum Historiae Pontificiae*, 16, Roma, 1978., 27 – 66; Arnold ANGENENDT, *Princeps imperii – Princeps apostolorum, Roma – Caput et fons. Zwei Vorträge über das päpstliche Rom zwischen Altertum und Mittelalter*, Opladen, 1989., 7 – 44, ovdje 25 – 30.

U prilog takvom razmišljanju govori i Trpimirova darovnica koja je prema mišljenju moderne historiografije danas dostupna u prerađenom obliku.⁹⁵ Pod uvjetom da je ona stvarno vjerodostojna isprava ili barem da su njezini pojedini dijelovi vjerodostojni, tada ona svjedoči postojanje Ninske biskupije prije negoli se to danas prihvaća. Njezino datiranje obično se povezuje s 852. godinom, dok moderna historiografija navodi i druge mogućnosti datacije, tj. moguće je ranije datiranje, otprilike nekih petnaestak godina ranije, dakle negdje 837., 839. ili nešto kasnije, 840. – 844. godine: Lujo Margetić odlučio se za godinu 840., a Mirjana Matijević Sokol za godinu 841. Nasuprot njima, Milko Brković opredijelio se za 852. godinu.⁹⁶ Njezino datiranje nije nekakvo poigravanje s brojkama, nego ukazuje na religiozno-političku situaciju ondašnje Europe i smješta Trpimirovu darovnicu u konkretnu situaciju: unutarnji sukobi između nasljednika Karla Velikog i podjele Carstva 843. godine oslabilo je utjecaj Franaka tako da Trpimir svoju vlast legitimira Božjom pomoći, a ne carskom milošću. Bilo bi posvema neuobičajeno da bi on kao kršćanski vladar najprije uvodio desetinu (koja je u Bizantu bila strogo zabranjena), a da nema već razvijene crkvene strukture (biskupiju) na teritoriju pod svojom vlašću, nego bi još uvijek bio navezan na biskupe iz bizantskih gradova. Prihvaćati danas kasni osnutak Ninske biskupije, tek negdje između 864. i 867. godine, kako je to pretpostavljao Barada, te ga još i danas bez novih argumenata slijedi velik dio historiografije, povlači znatne konsekvence i direktno proglašuje Trpimirovu darovnicu uspjelim srednjovjekovnim plagijatom. Povelja je, doduše, do nas dospjela u prerađenom obliku, ali ipak uz sav oprez donosi više vjerodostojnih podatka za hrvatsku povijest sredinom 9. stoljeća.

Trpimirov sukob s „narodom Grka“ koji opisuje franački benediktinac Gottschalk iz Orbaisa (cca. 805. – 868./869.)⁹⁷ jasan je dokaz jednostrane interpretacije. On je boravio na kneževu dvoru između 846. i 848. godine i njegovo izvješće skladno se uklapa u tu mentalnu sliku sredinom 9. stoljeća kada je Hrvatska toliko samostalna da je mogla primiti odbjege teologe čiji se nauk

⁹⁵ O toj ispravi mnogo toga je pisano, pa samo ukazujem na Milko BRKOVIĆ, *Diplomatička analiza Trpimirove i Mucimirove isprave: u počast Mihe Barade*, *Povijesni prilozi*, 41, Zagreb, 2011., 85 – 129; Mirjana MATIJEVIĆ SOKOL, 1150. obljetnica darovnice kneza Trpimira, 25, Zagreb – Pula, 2010., 8 – 19; Lujo MARGETIĆ, Bilješke uz Trpimirovu ispravu (CD I, 3-8), *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 30, Split, 1993., 47 – 51; Lujo MARGETIĆ, *Historia Salonitana i Historia Salonitana Maior – neka pitanja*, *Historijski zbornik*, Zagreb, 1994., 1 – 36.

⁹⁶ L. MARGETIĆ, *Historia Salonitana i Historia Salonitana Maior*, 20; M. MATIJEVIĆ SOKOL, 1150. obljetnica darovnice kneza Trpimira, 13.

⁹⁷ Gottschalkov tekst donosi Lovre KATIĆ, *Rasprave i članci iz hrvatske povijesti*, Split, 1993., 98 – 138, ovdje 108 – 111.

nije poklapao sa službenim crkvenim učenjem. Istodobno govori protiv njegove donacije ili barem protiv imena nadbiskupa Petra jer Trpimir ne bi najprije vodio rat protiv Splita, a samo kratko vrijeme poslije bi njegovao prijateljske odnose sa splitskim nadbiskupom Petrom II. (840. – 860.) koji bi čak bio njegov kum. Ako bi prihvatili datiranje Trpimirove donacije onako kako predlažu Margetić i Matijević Sokol, tada ni ona ne može sadržajno navoditi da je nadbiskup Trpimirov kum kojem vladar podjeljuje pravo sakupljanja desetine. Splitski nadbiskup Petar je, kao što je to bio zadarski nadbiskup Donat, predstavnik svojeg grada i on je u bizantskom pravnom sustavu imao vrlo važnu ulogu u gradskoj upravi i nije mogao sakupljati desetinu jer bi time kršio carske zakone. On kao bizantski podanik bio je susjed nadošlih Hrvata i postavlja se pitanje je li realno da hrvatski vladar vodi rat protiv svojeg kuma kojeg bi prije ili oko četiri godine kasnije obilato nagradio desetinom koju nadbiskup ne bi smio pobirati. Zsigurno ne bi, a samo datiranje Trpimirove darovnice ovisi o tome prihvaća li se mišljenje Mirjane Matijević Sokol, Luje Margetića ili onih koji je smještaju u godinu 852.⁹⁸ Očigledno dijelovi sadržaja Trpimirove darovnice ne odgovaraju povijesnoj stvarnosti, te se Trpimirov rat s narodom Grka smije drugačije interpretirati: on nije vodio rat protiv Splita, „narod Grka“ nisu bile carske čete nego branitelji Dalmacije, dakle predstavnici lokalnih vlasti koji su u slučaju opasnosti mogli biti ubrzo mobilizirani. Gdje su one bile smještene ne zna se točno, a ako se polazi od činjenice da je Zadar centar bizantske uprave u Dalmaciji, tada se sukob odigrao negdje u samom zaleđu Zadra. Knez ne bi s konjicom pošao u rat protiv nekog politički neznačajnog grada ili neke malene utvrde, nego protiv centralne vlasti u Dalmaciji, dakle rat se vodio negdje na kopnenoj međi zadarskog distrikta.⁹⁹

Drugi razlog koji posredno ukazuje na važnost Nina je krstionica s imenom kneza Višeslava koja je služila pri krštenju odraslih osoba. Njezino ninsko podrijetlo dokazivao je još zadarski povjesničar Giuseppe Ferrari Cupilli (1809. – 1865.), ali se ono duže vrijeme odbacivalo. Pokušalo se, ali bezuspješno, njezino datiranje smjestiti neodređenije, negdje između 9. i 11. stoljeća. Danas se ipak poslije najnovijih paleografsko-epigrafskih analiza natpisa krstionice

⁹⁸ Usp. L. MARGETIĆ, *Historia Salonitana i Historia Salonitana Maior*, 20; M. MATIJEVIĆ SOKOL, 1150. obljetnica darovnice kneza Trpimira, 13.

⁹⁹ Historiografija je dugo vrijeme smještala rat u zaleđe Splita. Nju je osobito detaljnije razložio Lovre Katić, ali ta teza danas nije više održiva. Ako je knez Trpimir pošao u rat protiv „naroda Grka“ s konjicom, tada je on vodio rat protiv upravitelja provincije i samim time sugeriraju se ratna razračunavanja u okolici Zadra, dakle negdje na međi kopnenog dijela zadarskog distrikta. L. KATIĆ, *Rasprave i članci iz hrvatske povijesti*, 98 – 138.

i drugih dostupnih natpisa na tlu južne hrvatske pokazuje njezino nastajanje tijekom 9. stoljeća.¹⁰⁰

Treći razlog koji posredno ukazuje na postojanje biskupskog sjedišta kod Hrvata predstavlja osoba kneza Borne, koji se u franačkim analima najprije spominje kao knez Gačana (*dux Guduscanorum*), a 819. godine kao knez Dalmacije (*dux Dalmatiae*) i 821. godine knez Dalmacije i Liburnije (*dux Dalmatiae et Liburniae*),¹⁰¹ dakle onog područja koje je stoljećima bilo okosnica nekadašnje Ninske biskupije. Njegova nećaka i nasljednika Vladislava izabrali su narodni prvaci, a car ga je samo potvrdio. Upravo takav način prijelaza vlasti pokazuje kako Franci više nemaju toliku snagu i tako velik utjecaj da bi vlastoručno postavili svojeg čovjeka, nego prihvaćaju predloženog kandidata koji je izabran na skupu narodnih starješina. Obojica su morali biti kršćani jer zasigurno franački car ne bi prihvaćao u „svojem kršćanskom Carstvu“ jednog upravitelja pokrajine koji bi i dalje ostao poganin. Ta činjenica ne govori ništa o širokoj ukorijenjenosti kršćanstva među Hrvatima, ali je barem vladajući sloj narodnih starješina morao biti već pokršten, te su u Hrvatskoj postojale crkvene strukture slične ili jednake onima po drugim franačkim zemljama.

Za Franke je Hrvatska daleka i periferna pokrajina, a njihova vlast nije se uspjela u njoj dugo održati. Oni imaju sve manje utjecaja u hrvatskim krajevima, a poslije 827. godine Franci politički nemaju utjecaja u Hrvatskoj.¹⁰² Pokrajina je za njih postala nevažna, ali povezanost s Akvilejom i njezinim kulturnim krugom je ostala, premda nije značila da je ninski biskup akvilejskog patrijarha smatrao svojim nadređenim, nego puno više časnim „nadbiskupom“ bez bilo kakve ovlasti. Iz te činjenice proizlazi da su oni odmah po svojem dolasku uvodili redovne crkvene strukture, svakako prije negoli su napustili hrvatske krajeve. Dakle, pismo pape Nikole I. ne može nikako služiti kao osnova osnutka Ninske biskupije, nego se danas treba polaziti od pretpostavke da je ona bila znatno ranije osnovana. Hrvati su teritorijalno odvojeni od „bizantske Dalmacije“ u kojoj postoje biskupska sjedišta i iz tog razloga Franci odmah po svojem dolasku

¹⁰⁰ Ukazujem samo na argumentaciju koju je prikupila Mirjana MATIJEVIĆ SOKOL, Krsni zdenac Hrvata. Paleografsko-epigrafska raščlamba natpisa s krstionice kneza Višeslava, *Croatica Christiana Periodica*, 31, Zagreb, 2007., 1 – 31.

¹⁰¹ Izvore je još jednom objavio Mladen ANČIĆ, *Hrvatska u karolinško doba*, Split, 2001., 47 – 48. Nasuprot iznesenom mišljenju, Vladimir Sokol smatra da Nin nije bio biskupsko sjedište prije pontifikata pape Nikole I. U svojoj argumentaciji poziva se na arheološka istraživanja koje je u Ninu provodio Janko Belošević i argumentaciju koju je prikupio Radoslav Katičić. Autor ipak nije odgovorio na pitanje kako se odjednom mogla pojaviti Ninska biskupija. Vladimir SOKOL, *Hrvatska srednjovjekovna arheološka baština*, Zagreb, 2019., 116 – 117.

¹⁰² Usp. Lujo MARGETIĆ, O nekim pitanjima najstarije hrvatske povijesti, *Rad HAZU*, 489, Zagreb, 2004., 19 – 99, ovdje 64.

obnavljaju narušene crkvene strukture. Nin je u tom kontekstu najpogodnije mjesto, grad koji je imao dugu kršćansku tradiciju, a uz nju je imao dovoljno vjernika i svećenika što su preduvjeti za osnutak biskupijskog sjedišta. Ono se na taj način prenijelo iz antike u srednji vijek i povezuje antičku tradiciju s konkretnom situacijom.

Uz to treba spomenuti đakona i izabranog biskupa ninskog Teodozija koji se pojavljuje odjednom 879. godine, i to bez bilo kakvih naznaka. Poslije Branimirova preuzimanja vlasti nema biskupa u Ninu, nego je poznat samo đakon Teodozije. On nije mogao biti đakon koji bi bio podređen zadarskom biskupu jer je podupirao Branimira, protivnika Bizanta. Đakon Teodozije nije mogao nikako doći iz susjednog Zadra jer grad teritorijalno pripada Bizantskom Carstvu. On bi tada morao biti protivnik zadarskog biskupa koji bi ga na tu službu postavio. Zadar je centar bizantske vlasti na razini teme, a njegov biskup je, u tom povijesnom trenutku, prvi čovjek dalmatinske Crkve koju je isto tako Rim, u osobi pape Ivana VIII. (872. – 882.), respektirao kada u svojem pismu koje je obraća 10. lipnja 879. godine dalmatinskom episkopatu na prvom mjestu spominje zadarskog biskupa, a zatim drugim biskupima i salonitanskom arhiđakonu.¹⁰³ Interesantno je u tom kontekstu spomenuti Teodozijev put u Akvileju. On ne putuje u Rim primiti biskupski red, nego mu ga je podijelio akvilejski patrijarh i samim time pokazao je svoju povezanost s tom Crkvom. Uostalom, i knez Branimir povezan je s Akvilejom, on je tamo hodočastio sa svojom suprugom Marušom. Isto tako je i Trpimir, prije njega, putovao u Akvileju, a to pokazuje povezanost Hrvatske s Akvilejom i njezinu inkorporiranost u mediteransko podneblje. Njihova međusobna povezanost bila je intenzivna još prije dolaska Hrvata, a s franačkim dolaskom u hrvatske krajeve ta se povezanost još više produbljivala kada su franački misionari pod utjecajem akvilejskih patrijarha dovršavali kristijanizaciju hrvatskog čovjeka.

Na samom svršetku smije se zaključiti: iz pisma Nikole I. ninskoj Crkvi, iz kojeg su dostupne samo dvije rečenice, danas se ne može nikako dokazivati ili izvoditi osnutak Ninske biskupije za vrijeme pontifikata tog pape. Fragment pokazuje opstojnost Ninske biskupije kao vlastite institucije, a kada je ona ustanovljena ne spominje se. Sadržaj je pisma, namjerno ili nenamjerno, iskrivljen, Gracijan ili već prije njega netko drugi je, za svoje vlastite potrebe, preradio sadržaj papina pisma. Iz tog razloga treba polaziti od pretpostavke da je Ninska biskupija morala opstojati još znatno ranije negoli je Nikola 858. godine izabran za Petrova nasljednika.

¹⁰³ F. RAČKI, *Documenta*, 10, br. 7; *Codex diplomaticus*, I, 16 – 17, br. 13.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI:

- ANASTASII BIBLIOTECARII Collectanea, *Patrologia Latina*, 129, prir. Jaques-Paul Migne, Parisiis, 1879.
- ANSELMUS LUCENSIS, *Collectio canonum. Una cum colleccionem minore*, priredio Friedrich THANAR, Innsbruck, 1906. – 1915. (pretisak Aalen, 1965.).
- Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, vol. I: *Diplomata annorum 743.-1100 continens*, collegerunt et digesserunt Jakov Stipišić et Miljan Šamšalović, edidit Marko Kostrenčić, Zagrabiae, 1967.
- Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, curantibus Giuseppe Alberigo, Josepho A. Dossetti, Pericles-P. Joannou, Claudio Leonardi, Paulo Prodi, consultante Hubertus Jedin, edidit Istituto per le Scienze Religiose, treće izdanje, Bologna, 1973.
- Conciliorum Oecumenicorum Generaliumque Decreta*, 1: *The Oecumenical Councils: from Nicea I to Nicea II (325-787)*, prir. Giuseppe Alberigo, Adolf M. Ritter, Luise Abramowski, Turnhout, 2006.
- Corpus iuris canonici*, vol. I., prir. Aemilius Friedberg, Lipsiae, 1879. (pretisak, Graz, 1955.).
- Historia Salonitana maior*, prir. Nada Klaić, Beograd, 1967.
- Le Liber pontificalis: texte, introduction et commentaire*, I, prir. Louis Duchesne, Paris, 1886.
- Kanonessammlung des Kardinals Deusdedit. Erster (einziger) Band: Die Kanonessammlung selbst*, prir. Viktor Wolf von Glanvell, Paderborn, 1905. (pretisak Aalen, 1967).
- Monumenta Germaniae Historica, Epistolae Karolini aevi*, VI, prir. Ernestus Perels, Berolini, 1925.
- Nicolai I pontificis Romani epistulae et decreta, *Patrologia Latina*, 119, prir. Jaques-Paul Migne, Parisiis, 1880.
- RAČKI, Franjo, *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia*, MSHSM, 7, Zagreb, 1877.
- Regeste pontificum romanorum ab condita ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII* edidit Philippus Jaffé, tomus tertius: *ab a. DCCCXLIV ad annum MXXIV*, curavit Iudith Werner, cooperante Waldemar Könighaus, Gottingae, 2017.
- ŠIŠIĆ, Ferdo, *Priručnik izvora hrvatske historije*, sv. I/1, Zagreb, 1914.

LITERATURA:

- ANČIĆ, Mladen, *Hrvatska u karolinško doba*, Split, 2001.
- ANGENENDT, Arnold, *Princeps imperii – Princeps apostolorum, Roma – Caput et fons. Zwei Vorträge über das päpstliche Rom zwischen Altertum und Mittelalter*, Opladen, 1989., 7 – 44.

- ANTON, Hans Hubert, Der Liber Diurnus in angeblichen und verfälschten Papstprivilegien des früheren Mittelalters, *Fälschungen im Mittelalter*, Teil III: *Diplomatische Fälschungen (I)*, Hannover, 1988., 115 – 142.
- BARADA, Miho, Episcopus Chroatensis, *Croatia Sacra*, 1, Zagreb, 1931., 151 – 215.
- BASIĆ, Ivan, Problemi proučavanja ranosrednjovjekovne crkvene organizacije u studijama Mihe Barade, *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest*, 40, Zagreb, 2008., 49 – 90.
- BAUER, Thomas, Rechtliche Implikationen des Ehestreites Lothars II. Eine Fallstudie zu Theorie und Praxis des geltenden Eherechts in der späten Karolingerzeit. Zugleich ein Beitrag zur Geschichte des frühmittelalterlichen Eherechtes, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte / Kanonistische Abteilung* 80, Köln – Wien – Weimar, 1994., 41 – 87.
- BELOŠEVIĆ, Janko, *Materijalna kultura Hrvata od VII do IX stoljeća: s posebnim obzirom na rezultate istraživanja groblja na području sjeverne Dalmacije*, Zagreb, 1980.
- BELOŠEVIĆ, Janko, *Starohrvatsko groblje na Ždrijcu*, Zadar, 2007.
- BORGOLTE, Michael, Papst Leo III., Karl der Große und der Filioque-Streit von Jerusalem, *Byzantina* 10, Bruxelles, 1980., 402 – 427.
- BRKOVIĆ, Milko, Diplomatička analiza papinskih pisama druge polovice IX. stoljeća destinarima u Hrvatskoj, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 43, Zagreb – Zadar, 2001., 29 – 44.
- BRKOVIĆ, Milko, Diplomatička analiza Trpimirove i Mucimirove isprave: U počast Mihe Barade, *Povijesni prilozi*, 41, Zagreb, 2011., 85 – 129.
- BUDAK, Neven, *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb, 1994.
- BUDAK, Neven, Pokrštenje Hrvata i neki problemi crkvene organizacije, *Starohrvatska spomenička baština. Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža. Zbornik radova znanstvenog skupa održanog 6. - 8. listopada 1992. u Zagrebu*, prir. Miljenko Jurković, Tugomir Lukšić, Zagreb, 1996., 127 – 136.
- BUSE, Adolf, *Paulinus, Bischof von Nola, und seine Zeit (350-450)*, Regensburg, 1856.
- CONGAR, Yves Marie-Joseph, *Die Lehre von der Kirche: von Augustinus bis zum Abendländischen Schisma*, Freiburg, 1971.
- DVORNIK, Francis, *Photian and Byzantine ecclesiastical studies*, London, 1974.
- FUNK, Franz Xaver, *Kirchengeschichtliche Abhandlungen und Untersuchungen*, sv. 1, Paderborn, 1897., sv. 3, Paderborn, 1907.
- GAHBAUER, Ferdinand R., *Pentarchietheorie. Ein Modell der Kirchenleitung von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Frankfurter Theologische Studien, 42, Frankfurt, 1993.
- GEMEINHARDT, Peter, *Die Filioque-Kontroverse zwischen Ost- und Westkirche im Frühmittelalter*, Arbeiten für Kirchengeschichte, 82, Berlin, 2002.
- GEMEINHARDT, Peter, Der Filioque-Streit zwischen Ost und West, *Vom Schisma zu den Kreuzzügen 1054-1204*, prir. Petar Bruns, Georg Gresser, Paderborn – München – Wien – Zürich, 2005., 105 – 132.
- GOLDSTEIN, Ivo, *Bizant na Jadranu*, Zagreb, 1992.

- GOLDSTEIN, Ivo, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb, 1995.
- HAERING, Stephan, Gratian und das Kirchenrecht in der mittelalterliche Theologie, *Münchener Theologische Zeitschrift*, 57, München, 2006., 21 – 34.
- HARTMANN, Martina, *Hinkmar von Reims als Verwalter von Bistum und Kirchenprovinz*, Sigmaringen, 1991.
- HARTMANN, Wielfried, *Die Synoden der Karolingerzeit im Frankenreich und Italien*, Konziliengeschichte, Reihe A: Darstellungen, Paderborn – München – Wien – Zürich, 1989.,
- HEFELE, Carl J. von, *Conciliengeschichte; nach den Quellen bearbeitet*, sv. IV, Freiburg, 1879.
- HEFELE, Carl J. von, LECLERCQ, Henri, *Histoire des conciles: D'après les documents originaux*, sv. IV/1, Paris, 1911. (pretisak 1973.).
- HERBERS, Klaus, *Geschichte des Papsttums im Mittelalter*, Darmstadt, 2012.
- HOFMANN, Fritz, *Der Kirchenbegriff des Hl. Augustinus in seinen Grundlagen und seiner Entwicklung*, München, 1933. (pretisak Münster, 1978.), 196 – 212.
- JAKŠIĆ, Nikola, Topografija pravca via magna cesta vocata tendens per Lucam, *Starohrvatska prosvjeta*, 14, Split 1984., 325 – 346.
- JAKŠIĆ, Nikola, *Zemunik. Srednjovjekovni kaštel i turska kasaba*, Split, 1997.
- JAKŠIĆ, Nikola, Preživjele ranokršćanske Crkve u srednjovjekovnoj Ninskoj biskupiji, *Diadora*, 15, Zadar, 1993., 127 – 144.
- KATIČIĆ, Radoslav, *Uz početke hrvatskih početaka*, Biblioteka znanstvenih djela 70, Split, 1993.
- KATIČIĆ, Radoslav, *Litterarum studia. Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*, drugo izdanje, Zagreb, 2007.
- KATIĆ, Lovre, *Rasprave i članci iz hrvatske povijesti*, Split, 1993.
- KEMPF, Friedrich, Primatiale und episkopal-synodale Struktur der Kirche vor der gregorianischen Reform, *Archivum Historiae Pontificiae*, 16, Roma, 1978., 27 – 66.
- LANDAU, Peter, Quellen und Bedeutung des Gratianischen Dekrets, *Studia et documenta historiae et iuris*, 52, Città del Vaticano, 1986., 218 – 235.
- MARGETIĆ, Lujo, Bilješke uz Trpimirovu ispravu (CD I, 3-8), *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 30, Split, 1993., 47 – 51.
- MARGETIĆ, Lujo, Historia Salonitana i Historia Salonitana Maior – neka pitanja, *Historijski zbornik*, Zagreb, 1994., 1 – 36.
- MARGETIĆ, Lujo, O nekim pitanjima najstarije hrvatske povijesti, *Rad HAZU*, 489, Zagreb, 2004., 19 – 99.
- MARŠIĆ, Dražen, Prilog poznavanju limitacije agera antičkoga Zadra, *Radovi Filozofskog fakulteta i Zadru*, 32(19), Zadar, 1993., 105 – 114.
- Mirjana MATIJEVIĆ SOKOL, Mirjana, 1150. obljetnica darovnice kneza Trpimira, 25, Zagreb – Pula, 2010., 8 – 19.
- MATIJEVIĆ SOKOL, Mirjana, Krsni zdenac Hrvata. Paleografsko-epigrafska raščlamba natpisa s krstionice kneza Višeslava, *Croatica Christiana Periodica*, 31, Zagreb, 2007., 1 – 31.

- PATZOLD, Steffen, *Presbyter. Moral, Mobilität und die Kirchenorganisation im Karolingerreich*, Stuttgart, 2020.
- PERIČIĆ, Eduard, Biogradska biskupija, *Biogradski zbornik*, sv. 1: *Biograd i njegova okolica u prošlosti, Znanstveni skup, Biograd 11. – 13. studenog 1988.*, Zadar, 1990., 335 – 350
- PEROJEVIĆ, Marko, *Ninski biskup Teodozije (g. 879-892)*, Zagreb, 1922.
- PETROVIĆ, Ivanka, Prvi susreti Hrvata s ćirilometodskim izvorištem svoje srednjovjekovne kulture, *Slovo*, 38, Zagreb, 1988., 5 – 51
- RAUKAR, Tomislav, *Zadar u 15. stoljeću. Ekonomski razvoj i društveni odnosi*, Zagreb, 1977.
- RAUKAR, Tomislav, *Srednjovjekovne ekonomije i hrvatska društva*, Zagreb, 2003.
- RAUKAR, Tomislav, *Hrvatsko srednjovjekovlje – prostor, ljudi, ideje*, Zagreb, 2008.
- SASSI, Islème, *Paulinus und sein Nola. Werbung für ein spätantikes Pilgerzentrum*, Zürich, 2020.
- SCHRÖR, Matthias, *Metropolitangewalt und papstgeschichtliche Wende*, Historische Studien, 494, Husum, 2009.
- SCHWAIGER, Georg, *Päpstlicher Primat und Autorität der Allgemeinen Konzilien im Spiegel der Geschichte*, Paderborn – München – Wien, 1977.
- SIEBEN, Hermann Josef, *Die Konzilsidee der Alten Kirche*, Konziliengeschichte, Reihe B: Untersuchungen, Paderborn – München – Wien – Zürich, 1979.
- SIEBEN, Hermann Josef, *Die Konzilsidee des lateinischen Mittelalters*, Konziliengeschichte, Reihe B: Untersuchungen, Paderborn – München – Wien – Zürich, 1988
- STRIKA, Zvezdan, Päpstlicher Primat und Pentarchie: die west-östliche Debatte im Vorfeld und auf dem Zweiten Konzil von Lyon, *Forum Katholische Theologie*, 24, Rothemburg/Tauber, 2008., 162 – 204.
- STRIKA, Zvezdan, *Partikularni sabori i dijecezanske sinode zadarske Crkve. Povijesno-kronološki pregled saborske i sinodalne tradicije od samih početaka do svršetka 17. stoljeća*, Zadar, 2021.
- Mate SUIĆ, *Odabrani radovi iz stare povijesti Hrvatske: opera selecta*, prir. Šime Batović, Zadar, 1996.
- ŠIŠIĆ, Ferdo, *Poviest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925. (pretisak 1990.).
- UGLEŠIĆ, Ante, *Ranokršćanska arhitektura na području današnje Zadarske nadbiskupije*, Zadar, 2002.
- VEDRIŠ, Trpimir, Crkva i vjerski život, *Nova zraka u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 500 – oko 1150)*, ur. sveska Zrinka Nikolić Jacus, Zagreb, 2015., 201 – 236.
- VEDRIŠ, Trpimir, *Hagiografija i rani kult sv. Anastazije i sv. Krizogona u Zadru*, Zagreb, 2019.
- VEŽIĆ, Pavuša, *Zadar na pragu kršćanstva. Arhitektura ranoga kršćanstva u Zadru i na zadarskom području*, Zadar, 2005.
- VRIES, Wilhelm de, *Katholizismus und Orthodoxie. Gegensatz oder Ergänzung*, Freiburg/B, 1965.

Zvezdan STRIKA

THE LETTER OF THE POPE NICHOLAS I TO THE NIN CLERGY AND THE COMMON PEOPLE OR HOW (NOT) TO READ SUBSEQUENTLY EDITED TEXTS

SUMMARY

A fragment of the letter of Pope Nicholas I to the clergy and common people of the Church of Nin was often taken as a starting point that would indicate the foundation of the diocese of Nin. As an institution, it would have been founded between 864 and 867. Its founding was connected with the conflict between Pope Nicholas I and Patriarch Fotius of Constantinople. In that case, the Dalmatian bishops would side with Fotius, and the Croats would side with the Pope, so a diocese would be established for them. Numerous indications point that the diocese of Nin existed even before the pontificate of Pope Nicholas I. His letter to the clergy and people of Nin has been preserved today only in fragments, and its analysis, as well as other authoritative sources, leads to the conclusion that the founding of the diocese of Nin cannot be deduced from the letter of Nicholas I to the Church of Nin - of which only two sentences have been preserved. They must rather be viewed independently of each other: the pope writes a letter to the Church of Nin, which already exists as a diocese. At the same time, he does not mention the founder and when it was founded, but starts from the fact that it already exists. When observing the general development of Christianity in the entire Adriatic basin, one must start from the assumption that the episcopal seat of Nin has its ancient origins. It was most likely extinguished for a while in the vortex of the arrival of new peoples and later, when the city had enough believers and clerics, it was restored. This happened at the latest with the arrival of French missionaries in Croatian regions, and perhaps even earlier.

Keywords: Pope Nicholas I, Church of Nin, restoration of the Diocese of Nin, history of the Church of Nin, church structures in Croatia.